"Zoet is het licht"

tien preken van G.H. ter Schegget

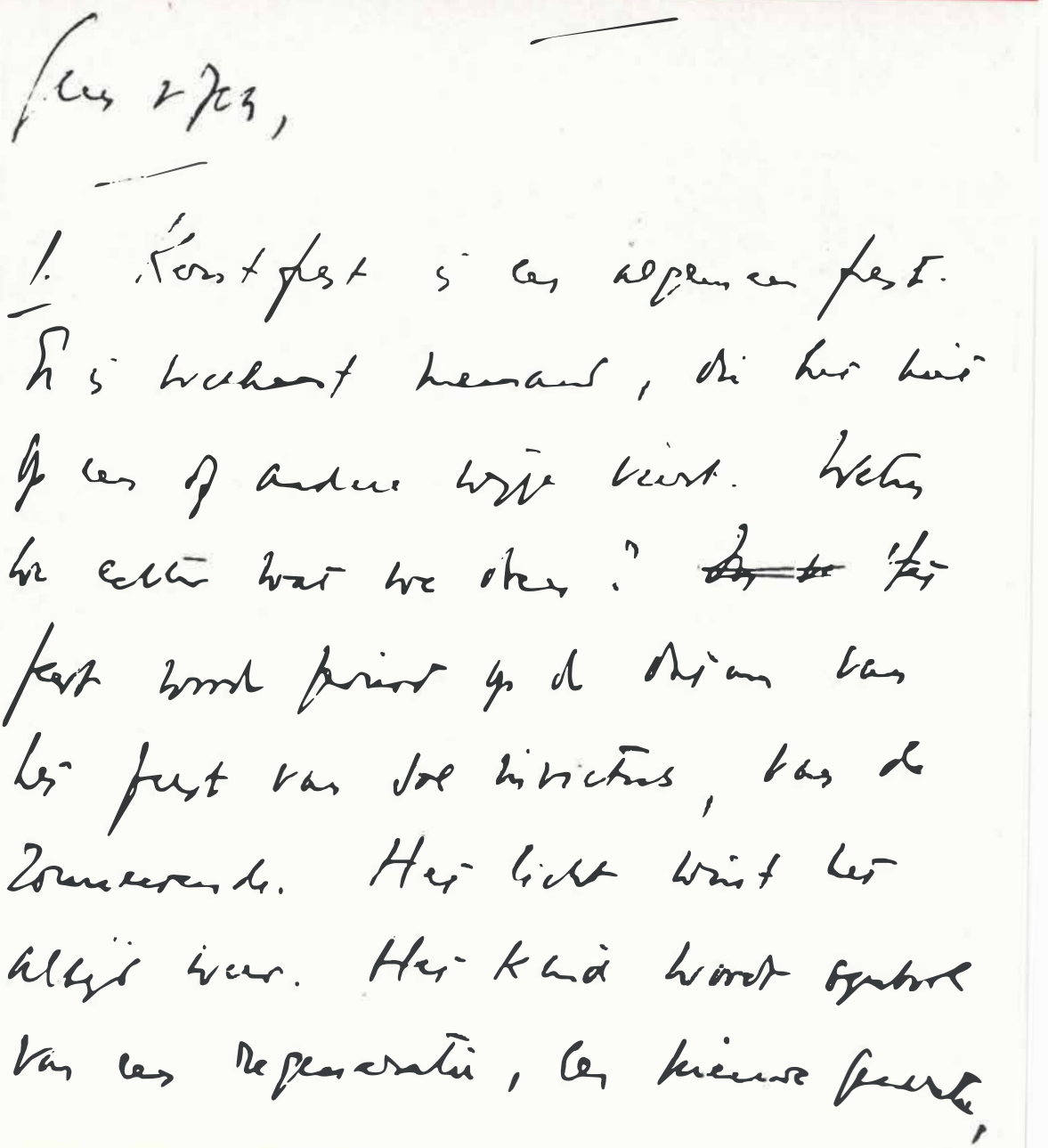

"Zoet is het licht"

tien preken

G.H. ter Schegget

*N*arratio

voor Greetje Witte-Rang

ISBN 978 90 5263 838 6
NUR 707

© 2015 uitgeverij NARRATIO, Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem
tel. 0183 62 81 88 fax 084 739 29 45 email: info@narratio.nl
Actuele informatie is te vinden op www.narratio.nl en via de boeksignalering van www.boekentafels.nl.

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, Internet of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.
Ook te bestellen via de Internetboekhandel www.kerkboek.nl

Inhoud

Woord vooraf door Wilken Veen	5
27 augustus 1995 Prediking over Prediker 1 en 2 "Alles is een slag in de lucht"	8
17 september 1995 Prediker over Prediker 3 en 4	12
28 januari 1996 Toespraak Prediker 5, 1b: "God is in de hemel en gij zijt op de aarde"	17
25 februari 1996 Toespraak Prediker 11,7 "Het licht is zoet"	23
31 maart 1996 Toespraak over Jesaja 50, 4-9 "De tong van de leerling"	29
21 april 1996 Over Johannes 10, 11-21	35
26 november 2000 Over Romeinen 2, 12-24	41
10 december 2000 Over Mattheüs 11, 2-15	49
28 januari 2001 Over Mattheüs 11, 16-30	58
25 maart 2001 Over Lucas 15, 11-32	67

Woord vooraf

Op 9 november 2001 overleed Prof. dr. G.H. ter Schegget, emeritus-hoogleraar christelijke ethiek namens de Nederlands Hervormde Kerk aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Op 16 april, wordt in het Historisch Documentatie Centrum van de Vrije Universiteit zijn archief gepresenteerd, dat Greetje Witte-Rang in de afgelopen tijd als vrijwilligster heeft geordend en gedocumenteerd. In dat archief bevindt zich naast heel veel materiaal dat samenhangt met de vele publicaties die Bert ter Schegget in zijn leven heeft geschreven een grote hoeveelheid preken en toespraken van zijn hand. De oudere preken, uit de tijd dat hij predikant was in Vreeland en Willemstad (Curaçao) zijn handgeschreven en meestal samengevat in een aantal aandachtspunten. Ook in de tijd dat hij docent was aan de Sociale Academie De Horst (1968-1981) en hoogleraar in Leiden (1982-1992) bleef hij regelmatig preken en na zijn emeritaat preekte hij zelfs vrij veel. Er waren periodes waarin hij met hooguit één vrije zondag per maand nauwelijks minder preekte dan een fulltime predikant.

Veel van deze preken werden gehouden voor de Commissie Groot Zuid. Dit was een kerkenraadscommissie van de Hervormde Gemeente Amsterdam, in de oorlog opgericht als commissie voor het werk onder de randkerkelijken in Zuid en geleid door K.H. Miskotte, die ook na zijn emeritaat (net als Bert was hij kerkelijk hoogleraar in Leiden) nog regelmatig voorging in de diensten van Groot Zuid in de Willem de Zwijgerkerk. Later, toen W.G. Overbosch predikant van Groot Zuid was, werden de diensten gehouden in de Bachzaal, het concertgebouw aan de Bachstraat. Als Groot Zuid geen eigen predikant meer heeft, maar de commissie doorgaat onder de bezielende leiding van Ad den Besten als voorzitter, houdt ze haar wekelijkse diensten met gerenommeerde voorgangers eerst in het Sweellincklyceum, daarna in de aula van het Ignatiuscollege en tenslotte bij de Deutsche Evangelische Gemeinde aan de Viottastraat. Vanaf zijn verhuizing in 1989 naar Amsterdam-Buitenveldert is Bert maandelijks voorganger in de diensten van Groot-Zuid. Het zijn 'laag-liturgische diensten', waarin gezongen en gebeden wordt, maar waarin de preek – Bert noemde het een toespraak – centraal stond.

Meestal vormden de toespraken een serie en waren ze als het ware een 'voorstudie' voor een later boek. In 1999 verscheen *De menslievendheid van God, gedachten over de verzoening*, waaraan een twaalftal preken bij Groot Zuid ten grondslag liggen. In de herfst van 2001, kort voor zijn dood, schreef Bert vier toespraken *Over menselijkheid en vrijheid*, waarvan hij er helaas door zijn onverwachte dood maar twee meer zelf uit kon spreken. Zij werden eerst door zijn dochter Elfriede in eigen beheer uitgegeven en in 2011 opnieuw door Narratio. In de tijd dat Bert werkte aan zijn laatste grote in 2001 verschenen boek *Een hart onder de riem* (over de Bergrede) hield hij een aantal preken over de Bergrede die (vrijwel) letterlijk zijn opgenomen als hoofdstukken in het boek.

In de jaren 1995-1996 hield hij een serie preken over het bijbelboek Prediker, dat op vier zondagen in zijn geheel werd gelezen. Voor de toespraken koos hij steeds één bijbeltekst als uitgangspunt. Deze preken zijn heel duidelijk niet bedoeld voor een publicatie. Ze zijn opgeschreven in aandachtspunten en wellicht heeft Ter Schegget er bij het uitspreken nog het nodige aan toegevoegd, want kort (s) preken was niet bepaald zijn handelsmerk. Wij brengen ze graag onder de aandacht van een breder publiek. Enerzijds omdat ze een verrassend licht werpen op dit bijbelboek, dat in de gebruikelijke leesroosters wel zeer stiefmoederlijk bedeeld is; op de gewone zondagen staat het nooit op het rooster, maar wanneer u een dienst pleegt bij te wonen op de biddag voor het gewas, dan heeft u een goede kans dat er uit Prediker wordt gelezen. Anderzijds omdat Bert er voor kiest om bij drie van de vier preken een gedeelte uit de Bergrede als evangelielezing te nemen. Dat zegt iets over Prediker en dat zegt iets over zijn verstaan van de Bergrede. Ik vermoed, dat hij beide leest als praktische wijsheid, aanwijzingen om overeind te blijven in een wereld, die je niet onder controle hebt. "Zoet is het licht en het is aangenaam voor de ogen om de zon te zien (Pred. 11, 7) klinkt dan net als "Weest dan niet bezorgd over de dag van morgen" (Matth. 6, 34). Naast deze vier preken kozen we een aantal van de niet eerder gepubliceerde preken uit Ter Scheggets laatste levensjaren.

We dragen dit boek graag op aan Greetje Witte-Rang als dank van de Ter Schegget stichting voor het werk dat zij heeft verzet om de schriftelijke nalatenschap van Ter Schegget toegankelijk te maken.

U vindt nu de teksten van al Ter Scheggets boeken en een aantal preken en toespraken op de website www.ghterschegget.nl en alles wat u daar (nog) niet vindt, vindt u in het Ter Schegget-archief in het Historische Documentatiecentrum in de VU te Amsterdam. Voor het publicabel maken van deze preken (van sommige hadden we alleen een papieren versie) hebben Renata Rotscheid, de secretaris-penningmeester van onze stichting en de medewerkers van uitgeverij Narratio zich ingespannen. Wij hopen dat deze preken bij u opnieuw de herinnering oproepen aan Bert ter Schegget als bevlogen spreker en zorgvuldige uitlegger van de Schrift.

Wilken Veen,
voorzitter van de G.H. ter Schegget Stichting

(In deze uitgave is de tekst zoals Bert ter Schegget deze schreef, overgenomen. Het hier en daar ontbreken van interpunctie en hoofdlettergebruik is niet gecorrigeerd. Ook de termen "prediking" en "toespraak", die hij afwisselend voor de preken gebruikte, zijn gehandhaafd.)

27 augustus 1995

Gelezen werd Prediker 1 en 2, Mattheüs 12, 38-42
Prediking over Prediker 1 en 2

Thema: Alles is een slag in de lucht

Gebed voor de prediking:

Heer onze God,
wij bidden u
wil deze morgen met ons zijn
in deze dienst.
Wij belijden
dat wij veel te vroom zijn
en veel te veel menen te weten
over U en uw bedoelen:
allerlei beschouwingen
over leven en wereld en mens.
Wil ons dat vanmorgen afleren
en ons onderwijzen
in de liefde tot het leven
dat wij leven mogen
voor Uw aangezicht.
Geef ons daartoe
uw Heilige Geest.
Hij moge ons doordringen
dat het goed is
elkaar lief te hebben
en op uw komst te hopen
in vertrouwen op uw Zoon,
de Messias Jezus.
Amen.

1. De oude professor Gunning las eens aan tafel een stuk uit het boek Prediker. Er was een gast aanwezig. De gastheer las uit een vertaling, die in een los boekje was verschenen. De gast zei: 'Het was een heel mooi stuk dat u las, van een of andere filosoof. Maar waarom leest u niet uit de Heilige Schrift?'
Dat is een tekenend verhaal, omdat we een dergelijke sceptische houding van een schrijver, wiens werk in de Schrift is opgenomen, niet verwachten. En toch hoort juist dit scepticisme (dit relativisme) tot het tegoed van het Oude Testament!

2. De typering scepticus is maar gedeeltelijk juist. Want de schrijver gaat niet zover als veel sceptici gaan, n.l. dat hij aan alles twijfelt behalve aan zijn eigen scepticisme (dat hij verabsoluteert). Nee, er zijn voor hem waarheden, waaraan hij niet twijfelt. Bijv. dat één alleen moeilijk warm wordt, dat je beter samen onder de deken kunt liggen. En dat het drievoudig snoer niet makkelijk is stuk te trekken. Hij heeft dus wat op met kameraadschap in het leven! Maar verder twijfelt hij aan bijna alles. Hij is een grote tegenspreker.
Een pessimist of een cynicus is hij niet. Bloch zei eens: pessimisten zijn de gelukkigste mensen, want het kan alleen maar meevallen. Daar heeft hij gelijk in: de pessimist dekt zich in tegen de tegenvaller en de mislukking. Dat vind je bij de schrijver niet. Hij heeft van alles geprobeerd in het leven en er veel van verwacht. Hij is ook niet cynisch. Daaruit komt zijn kritiek niet voort. Eerder is hij teleurgesteld, ontgoocheld. En daardoor is hij sceptisch geworden. Hij spreekt mensen die mooie theorieën hebben graag tegen. Ze kloppen in zijn ogen niet.

3. Ik ben de Prediker nog altijd heel dankbaar. Ik ben al sinds mijn studententijd (laten we zeggen) 'een nuchtere hollander', die zich niet graag knollen voor citroenen laat verkopen. Wat is er waar van al die hooggestemde verhalen?
Auschwitz was ons geopenbaard na de oorlog. In die afgrond van het menselijk zijn hadden we gekeken. Ik kon niets meer geloven, weinig van God en helemaal niets van de mens. Ik wist voorgoed in wat voor wereld en tussen wat voor mensen ik leefde. En ik wist ook dat ik in die wereld paste en dat ik geen uitzondering was. Vlak voor de zomervakantie van 1947 maakt ik mijn toenmalige verloofde (nu mijn vrouw) nog wijs dat ik rechten ging studeren. En dat geloofde ik ook werkelijk. Theologie maakte mij wel razend nieuwsgierig, maar ik zag het niet zitten. Met rechten kon je advocaat worden en

als criminalist kun je mensen verdedigen, hun straf verminderen, ze eventueel uit de gevangenis houden. Dat leek mij wel wat. Na de vakantie bleek ik mij ingeschreven te hebben aan de theologische faculteit. Niet om voor dominee te studeren. Nee dat nooit. Maar om die nieuwsgierigheid te bevredigen. En geloven deed ik niet veel. Volgens mijn kleindochter ben ik nog een dominee die niet in God gelooft!
Prediker heeft mij in die tijd (en nog) zeer aangesproken.
Waarom?

4. Omdat hij alle (maar dan ook alle) levens- en wereldbeschouwing tegenspreekt. Miskotte heeft hem vergeleken met een man die na de kerkdienst in de consistorie komt en zegt: Dominee, u hebt mooi gepreekt maar is het wel allemaal waar wat u zei, klopt het wel, heeft u het niet te mooi gemaakt. U had het over de natuur dat die van God spreekt, maar ik vind de natuur maar vermoeiend en eentonig. Zij brengt nooit iets nieuws. U had het over wijsheid en gaf er hoog van op. Maar ik vind dat krom niet recht gemaakt kan worden. Voor mij is wijsheid eigenlijk dwaasheid en onverstand doorzien. De rest is najagen van wind, een slag in de lucht. Wijsheid is strikt genomen: verdriet, smart. Dominee, u had het over vreugde in het goede. Mooi! Maar wat werkt het uit? Je kunt beter op dwaasheid en onverstand letten, want dat komt meer voor. Dominee, u had het over de zegen van God die je bezittingen geeft, als je hard werkt. Wat haalt het eigenlijk uit? U zei, dat wijsheid beter is dan dwaasheid. U hebt natuurlijk gelijk, maar ze gaan wel beide dood. Er is geen heugenis van beiden! Wat helpt eigenlijk al je getob en gezwoeg?

5. Prediker is sceptisch, omdat hij van algemene wijsheden niet houdt. Er staat altijd iets tegenover waardoor het gelogenstraft wordt. Er valt geen beschouwing van het leven te geven en zeker geen waarin leven en wereld 'zin' krijgen. Dan kun je beter zeggen dat het najagen van wind is!
Dat moeten we van Prediker leren: Het geloof heeft met een levens- en wereldbeschouwing niets van doen. Het maakt het leven ook niet gemakkelijker en het biedt geen zogenaamde troost voor alle tekortkomingen ervan. En het is zeker ook geen beantwoording van alle vragen. Eerder vermeerdert het je vragen. De openbaring van God is geen antwoord aan ons op onze vragen, maar veeleer een vraag van God bij al onze antwoorden.

Je kunt niet sceptisch genoeg zijn! God zegt altijd eerst Nee! en dan pas Ja! En juist tegen de vrome, de religieuze mens, zegt hij Nee! Allemaal afgoden! Vertrouw op mijn woord (=belofte). Maar leef niet bij vrome theorieën.

Prediker is een man als in Psalm 51 wordt beschreven: 'een verbroken en verbrijzeld hart veracht Gij niet, o God'.

6. Het boek Prediker gaat traditioneel terug op Salomo. Dat heeft een diepe zin. Salomo zou dan aan het eind van zijn rijkdom en geluk beseft hebben dat het niets was. Dat God veel meer in het vat heeft dan het najagen van wind, dat hij had gedaan. Natuurlijk is het alleen traditioneel zo: De taal eist een latere datering. Trouwens de Prediker spreekt zelf van 'alle die voor mij koning te Jeruzalem waren'. En Salomo had er maar één voorganger (en die nog maar half). Toch denk ik dat ook Jezus deze traditie nog volgt, als hij het heeft over de koningin van het Zuiden (de koningin van Sjeba dus) die dit geslacht zal veroordelen, krom en verdraaid als het is. Waarom? Omdat zij kwam om de wijsheid van Salomo te horen. Juist ook zijn scepticisme, waarmee hij alle algemene waarheden over het menselijk leven verwierp. Ze zeggen van Jezus ook dat Hij doet alsof Hij God is, de wet aan zijn laars lapt en dat Hij overigens een vraat en een wijnzuiper is. Maar meer dan Salomo is hier! Inderdaad, wij kennen niemand die zo zonder enige schroom recht op het onrecht is afgegaan en het heeft ontmaskerd als Jezus. Hij heeft echt in Zijn Vader geloofd en daarmee basta. Ergens lijkt hij juist op Prediker.

17 september 1995

Gelezen werd Prediker 3, 1 – 4, 16 en Mattheüs 6, 25-34

Gebed voor de prediking

Heer, onze God,
wij danken u
dat we een ogenblik hier mogen zijn
om te luisteren
naar wat Gij zelf tot ons te zeggen hebt.
Er is veel dat ons afhoudt
van U en uw Woord:
de wereld waarin we leven
is ruw en gewelddadig
en vol van onrecht...
zij spreekt niet van U.
Leer ons dat niet te verbloemen,
leer ons dat helder te zien.
Leer ons ook onze klachten
tot U te keren:
we hoeven niet pessimistisch te zijn,
niet zwartgallig,
ook niet cynisch,
als we maar voor Uw aangezicht leven
met al wat ons kwelt en bezeert.
Schenk ons uw genade,
kleine ogenblikken van rust en vrede,
waarin we beseffen dat Gij er zijt
voor ons en onze wereld,
hoewel we dat misschien niet zien.
Schenk ons zo een goed uur met elkaar,
door Jezus Christus onze Heer,
die met U en de Heilige Geest
leeft en regeert in eeuwigheid.
Amen.

Qohelet (Prediker) 3, 4

1. Qohelet is geen determinist en zeker geen fatalist, al kan het erop lijken. Alles, zegt hij, heeft zijn tijd en daaraan is niets te veranderen. Daarom ziet hij geen zin in uitsloverij. Toch is hij geen fatalist, want die ondergaat het leven als een noodlot waartegen hij zich niet verweren kan en wil. Zo ligt het bij Qohelet niet. Alles heeft wel zijn uur, maar dat is levenservaring. Dat heeft hij opgemerkt. Zo gaat het. Hij bedoelt er niet mee dat alles vastligt. Hij bedoelt alleen te zeggen, dat je het leven en het lot niet kan kennen en doorgronden. Het gaat zoals het gaat. Positief en negatief wisselen elkaar af.

2. Het menselijk zijn speelt zich af tussen geboorte en dood. Je wordt geboren op een bepaald uur. Waarom? Daarom! Je hebt er geen invloed op. Niemand heeft het zo beslist. Het gebeurt.
Het is een stom feit. Je bent er ineens. En zo ga je ook weer weg, als je sterft. Ook dat uur bepaal je niet zelf. Ook dat is iets dat je overkomt. Daartussen leef je. Barth noemde het terecht: een eenmalige kans.
Die eenmalige kans moet je waarnemen. Dat vindt ook Qohelet. Maar hij is geen moralist. Hij geeft geen wijze raadgevingen. Hij zegt eenvoudig: geniet het! wees vrolijk! eet en drink! arbeid met vreugde! Dat is de grote, diepe levensliefde die deze man kenmerkt. Hij is geen nihilist.
Dat vrolijk zijn en genieten en dat vreugdevol arbeiden is, wat hem betreft een Godsgeschenk, een gave van God. God geeft het eigenlijk als 'genadige' uitzondering te midden van veel dingen die zijn zoals ze zijn en die niet vrolijk stemmen. Veel onbegrip van de mens, die het allemaal niet begrijpen kan. Hoe zou hij ook. Veel onrecht zelfs en juist op de plaatsen waar recht zou moeten gelden. Veel onderdrukking van kleine en kwetsbare mensen. Veel zinloos gezwoeg. Enz.

Het gekke is dat die 'zinloosheden' die levensliefde van Qohelet niet verminderen, maar eerder vermeerderen! Zij wordt er des te intensiever door. Miskotte zegt: Als Jacqueline van der Waals die huiswaarts keert, nadat zij gehoord heeft dat zij ongeneselijk ziek is, en in zichzelve zingt als ze langs de geurende bomen gaat: En ik had het leven nooit zo liefgehad! De levensliefde ligt als een glans over de troosteloosheid van het bestaan.

3. Is dat de vitaliteit van Qohelet? Ongetwijfeld! Hij is ook geen pessimist. Hij constateert wel een hoop ellende, wanorde in de maatschappij, dat geld en goed tot zorgen leidt, dat er veel onrecht is en onderdrukking, dat zwoegen en sloven zinloos is, dat je na je dood vergeten wordt... Maar daar laat hij zich niet door uit het veld slaan. Want hij vindt niet dat het kwade sterker is dan het goede. Wel dat het goede er steeds weer door bedreigd wordt en tenietgedaan. Maar toch niet blijvend. Hij komt er met zijn levensliefde steeds weer bovenuit. Ja, hij is een vitaal mens.
   Daar zouden we het bij kunnen laten. Maar dan zouden we een vitalist van hem maken. En ook dat is hij niet. Er ligt een geheim in of onder deze vitaliteit: een glans van Gods 'gein', een glans van Gods genade. Van de mens uit is het vitaliteit, zeker. Maar God houdt hem zo vast bij het leven en de verwachting. Die beide geeft hij dan toch maar niet op!

4. Hoe prachtig, hoe ontroerend zijn 3: 19-22 en 4: 1-3 door Brahms in zijn 'Vier ernste Gesänge' getoonzet. Ik herinner daar hier aan, omdat de achterliggende exegese zo goed is.
   De toon is die van een klacht en een protest, een resignatie en een verzet in enen! Brahms had al eens een duits requiem geschreven met al de voorgeschreven teksten. En daar neemt hij hier een soort revanche op. Eigen teksten! Geschreven n.a.v. de dood van Clara Wieck, de pianiste en componiste, de weduwe van Robert Schumann. Bij Brahms hoor je wat de teksten betekenen. Eigenlijk zouden we ze hier moeten laten horen.
   Qohelet is daarin 'modern', dat hij beschrijft, zegt hoe het is.... en meer niet. Hij moraliseert niet. Hij zegt niet wat hij ervan denkt. Hij mengt zich er niet in. Hij schijnt er buiten te staan. Hij is toeschouwer. Hij neemt alleen maar waar. En doet er verslag van. En dat krijgt de werking van een klacht en van een protest, hoewel het dat niet is. Maar het is het toch! Dat de mens niet meer is dan het vee, net zo sterft.
   Dat er groot onrecht in de wereld is en verdrukking van de geringen door de rijken en dat ze geen trooster hebben die sterk genoeg is om er wat aan te doen. En dat de doden eigenlijk beter af zijn dan zij die leven.

5. Qohelet is daarin joods dat hij maar één wereld kent: de aardse. Dat is in het hele Oude Testament zo en als je het goed leest ook in het Nieuwe Testament. Een die wereld is volgens Qohelet ijdel, ijl,

damp, lucht; misschien het beste 'flut'. Maar dat betekent niet dat zij onwezenlijk is. Integendeel: zeer wezenlijk, want de enige wereld waar we het als mens mee hebben te doen.
Qohelet vraagt naar het nut, naar het resultaat. Daarin wil hij de zin van het bestaan vinden. Maar hij vindt, als hij eerlijk is (en dat is hij bovenmate), geen doel(matigheid). Hij treft wanorde, disharmonie, slechtheid, onrecht, vergeefsheid, leugen aan. Zo is hij een teleurgestelde, een ontgoochelde man. De dingen leveren niet op wat ze moeten opleveren.
En hij prikt de meningen van hen die denken 'zin' te zien met een zekere vinnigheid door. Hij zegt: Maak je geen illusies.
Waar hij dus naar zoekt is naar echte verwachting, naar dingen waar je fiducie in kan hebben. En dat vindt hij heel weinig, maar niet niks. Hij vindt: levensliefde (genieten) en saamhorigheid. Daar moeten we het mee doen.

6. Is hij een atheïst? Neen! Want hij is ook geen hedonist.
Hij ziet die levensliefde en dat genieten als een gave van God. God schenkt het! In zoverre is hij gelovig gebleven. Maar het is geen goedkope vroomheid. Bij genieten en saamhorigheid heeft hij zelfs nog zijn kanttekeningen. Het genieten is een Godsgeschenk, maar van die God begrijp je overigens heel weinig en je moet hem vrezen, ontzag hebben. Want het is ook zo weer voorbij. En de saamhorigheid? Ja, twee is beter dan één... je bedoelt als er één valt raapt de ander hem weer op. Maar wat als je alleen valt? Twee worden wel warm, maar één, hoe wordt die warm? Toch gelooft hij in deze dingen!
Deze vitaliteit is een afglans van zijn sterke en nuchtere, sobere geloof, dat zich geen knollen voor citroenen laat verkopen. Hij blijft een sceptisch man. Maar alles heeft met God te maken: het zoeken en niet vinden, het begrijpen en niet verstaan, het ploeteren en afgemat raken, het leven en het sterven, de rotzooi en de vreugde... alles. Maar God woont in de hemel en wij op aarde. We hebben dus niet veel te zeggen en ook niet veel in te brengen. Het bestaan is een mysterie maar God een nog groter. God is niet in een systeem vast te leggen: wereld- en levensbeschouwing kunnen hem niet vatten. God is God. Uit zijn wereld is hij helemaal niet te kennen. Die is alleen maar vol vragen (fragwürdig). Zo is het godsbeeld van Qohelet zonder valse trekken, ontdaan van alle waan.
Miskotte heeft gelijk als hij zegt: zijn troostelloosheid is een reflex van zijn diep geloof. Hij wil tot de kern komen en vindt hem niet,

maar staat er wel voor open. Als hij geen zin ziet, heeft hij de zin des levens toch aan God toevertrouwd. 'Abel' is zo ontsteld dat hij in God geborgen is. Hij heeft het leven lief, omdat hij verlangt naar de vijgenboom om er onder te rusten en de wijnstok om de vrucht ervan te genieten.

7. Misschien is het goed te herinneren aan de woorden die Rosenzweig sprak als Nachruf auf A.N. Nobel, een rabbijn die in 1922 stierf. Hij zegt dat de vragen bij hem geen uitputtend antwoord vonden, maar altijd tot nieuwe vragen voerden. Hij was geen man van lichtzinnige antwoorden. Als hij een antwoord gaf, was het omdat hem erom gevraagd werd door de gemeente. Hij antwoordde alleen als hij het moest. Dan werd het hem ook gegeven! Zelfs dan echter was hij niet vergeten de vele, vele vragen... die naar de menselijke vrijheid, naar het goddelijk bestaan, de werkelijkheid der wereld. Hij had geen antwoord, maar hij gaf zijn mensen wel een antwoord. Elk jaar op het slotfeest predikte hij over Qohelet (in wiens boek hij ook veel las). Hij sprak dan eigenlijk niet over Qohelet maar met hem en tot hem. Hij keek hem aan en Qohelet vroeg: Wat heb je mij te zeggen? En dan kwam het ogenblik waarop Nobel het woord vond - en hij vond het in Qohelets woorden zelf - dat alle vragen een ogenblik deed zwijgen. Een ogenblik van genade!

8. Hoezeer Jezus trekken van Qohelet heeft, blijkt in het voorgelezen gedeelte uit Mattheüs 6. Ik hoorde iemand op de t.v. zeggen: Geen zorgen voor de dag van morgen, want we leven in oorlog, zeiden we in 40-45. Dat is treffend. Toen had namelijk elke dag genoeg aan zijn eigen kwaad. Je leefde bij de dag. En dat hield ook een zekere onbezorgdheid in. Als Jezus zegt: Kijk naar de vogels in de lucht, zij zaaien en maaien niet en toch leven ze! dan weet hij zeer wel, dat de Mensenzoon anders dan de vogels geen plek heeft om zijn kop neer te leggen. In Galilea is het waarachtig geen idylle: er heerst grote werkeloosheid en armoede door de hebzuchtige grootgrondbezitters, die buitenslands verkeren, maar wel de pacht eisen. Er zit niet voor niets een grote schare van vermoeiden en beladenen achter Jezus aan.
En toch houdt Jezus van het leven, want Hem gaat het ook om dit leven, deze aarde en haar toekomst. Daar moet het komen!
Daarom is er te midden van alle onrecht, uitbuiting, knechting, ellende toch een plaatsje voor de onbezorgde levensliefde. Des te meer naar mate het slechter is! Daarin inderdaad lijkt hij precies op Qohelet.

28 januari 1996

Gelezen werd Prediker 4, 17 – 7, 25 en Mattheüs 5, 33-38
Toespraak over Prediker 5, 1b: God is in de hemel en gij zijt op de aarde.

Gebed voor de Schriftlezingen:

Heer ons God,
wij voelen ons op deze aarde
vaak alleen en in de steek gelaten:
wie bekommert zich om ons?
wie helpt ons en staat ons bij?
wie redt ons?
De hemel is gesloten
en in die verborgenheid
woont Gij...
wij geloven dit wel
wij weten dit ook
maar het is ons vaak
zo ver en vreemd:
zijt Gij er wel,
zijt Gij er voor ons?
Heer, schenk ons uw Heilige Geest
dat die ons
in het hart schrijve,
dat Gij met ons meegaat
door de tijd
dat Gij met ons meelijdt
alle dagen van ons leven
en dat gij komen zult
en uw Rijk zult geven
van vrede en recht.
Zeg het ons nog eenmaal.
We hebben het nodig
in onze eenzaamheid en verlatenheid!
Zegen ons in de messias,
uw Zoon, onze broeder Jezus.
Amen.

We hebben samen een groot stuk uit Prediker 4 - 7 gelezen, veel te veel om hier vanmorgen te behandelen. Ik kies daarom een tekst uit het begin van onze lezing en wel Prediker 5 : 1.

Want God is in de hemel
en
gij zijt op aarde.
(Prediker 5:1)

1. Prediker zegt dit in een tamelijk olijk verband. Hij heeft het over geloften, waarmee we, volgens hem, spaarzaam moeten zijn. Je moet niet te snel roepen: als ik dit of dat krijg of bereik, dan zal ik dit of dat voor God doen. Wees liever maar zuinig met woorden. Er komt vaak zo weinig van terecht, als je ze waar moet maken. En wat kun je voor God doen?

Het lijkt een beetje op de beroemde Witz van Sam, die over een wiebelige plank over een sloot moest lopen. Hij zag daar erg tegen op en zei: Honderd gulden voor de synagoge, als ik er veilig overheen kom. Hij zette zijn voet op de plank en alles liep goed, niets geen gewiebel. Halverwege zegt hij: Nou ja, vijftig gulden! Onmiddellijk begint de plank ontzettend te wiebelen, hij valt bijna in de sloot. Hij zegt: Kun je niet eens tegen een geintje? -

Misschien spreekt het ons niet meer zo aan, omdat we eigenlijk weinig geloften doen. Niet omdat we het gevoel hebben dat God in de hemel is en wij op aarde, maar omdat God er misschien helemaal niet meer is voor ons geseculariseerd gevoel en wij op aarde gans alleen zijn. Maar er zijn wel eigenaardige resten van zulke geloften, bijvoorbeeld de eed bij het gerecht. Die dient alleen maar om je in een bepaalde juridische positie te brengen: als je na de aflegging ervan gaat liegen of verzwijgen dan kun je voor 'meineed' worden vervolgd. Maar we roepen er nog altijd de almachtige bij aan. Jezus had daar wat tegen. Hij zei: Zweer maar helemaal niet, ook niet bij die al die substituten van God (de hemel, de heilige stad, de aarde of je eigen hoofd). Laat dat roepen van 'God moge me zus of zo doen, als ik niet dit of dat doe'. Die vorm heeft de eed nog altijd, ook een soort negatieve gelofte. Marsman, de dichter, had volgens Ds Van Nie die met hem bevriend was een standaardvloek: God zal me kraken! Dat zeg je eigenlijk altijd als je zweert. De almachtige God moge mij 'kraken', als.....

Het is een veel te zwaar middel dat het recht hier van ons vraagt. Je kunt tegenwoordig ook een belofte afleggen met dezelfde juridische gevolgen. Ik zou daarvoor willen kiezen. Ik deed dat als getuige-deskundige een keer. De rechter zei: Maar u bent toch dominee? Ik zei: Juist daarom! En verder geldt wat Jezus zei: Uw ja zij ja en uw nee nee.

Prediker had überhaupt iets tegen alle religieuze uitingen. Hij zag offeren eigenlijk ook niet zo zitten. Hij zegt: Horen is beter dan offeren! Het doet denken trouwens aan wat Samuel tegen Saul zegt als deze voorbarig offers heeft gebracht, na het verslaan van de Amalekieten. Hij heeft haast want hij wil wat voordeeltjes halen uit de overwinning. Samuel zegt: Gehoorzaamheid is beter dan offerande, luisteren beter dan rammenvet (1Sam.15: 22)! En zo is het ook: op het gehoor leven en in God geloven zonder hem te zien en proberen de weg van de profetische verhalen te gaan... is inderdaad beter dan alle religieuze gedoe. Laat dat dan ook!

2. Barth heeft dit heel sterk doorleefd in de jaren 14-18. Wat was er terecht gekomen van al die christelijke religie van zijn grote leermeesters? Die hele vermenging van zogenaamd Godsgeloof en menselijke ideeën over wat goed is, heel dat zogenaamde christelijke bestand, dat christelijke humanisme, heel die religieuze bemachtiging van God... het had alleen maar geleid tot een verschrikkelijk nationalisme, tot oorlogszucht.

Hij heeft toen juist deze tekst heel veel aangehaald: God is in de hemel en gij zijt op aarde. In de hemel betekende voor hem: in het verborgene. God kennen we niet. We weten niets van Hem. Want wij zijn op aarde onder een gesloten hemel, een koperen koepel. Wij kunnen van ons uit niet tot God komen.
Tussen ons en God ligt de Todeslinie, de kloof is van ons uit onoverbrugbaar. Zo vaagde Barth alle christelijke religiositeit weg: al onze pogingen tot God te komen, hem te pakken te krijgen, hem te bemachtigen zijn vergeefs. God is God! Dat was voor hem een pleonasme dat zin had.
Dat was het grote Nein dat Barth uitsprak, maar hij deed dat ter wille van een Ja. God kan wel tot ons komen! Hij kan de hemel scheuren en neerdalen. En dat heeft Hij gedaan in Israel, dat heeft Hij gedaan in Jezus. God kan alleen zelf en van zich uit de kloof overbruggen. Maar dan kunnen we die (zelf)openbaring van God niet tot ons bezit

maken: God blijft God ook als Hij zich openbaart. We blijven in dankbare verwondering staan voor dit 'feit', dat geen mensenmogelijkheid is maar goddelijke werkelijkheid. Ook hier blijft gelden: God is God!
Het is Bonhoeffer geweest, die in zijn gevangenisbrieven 'Widerstand und Ergebung' hiervan de uiterste consequenties heeft geformuleerd. Hij zegt: Deze God vraagt van ons in deze wereld zonder God te leven. Voor hem is de secularisatie dan ook de beste vrucht van het christelijk geloof. We moeten het echt met elkaar redden en er geen 'God' bijhalen, want die is dan altijd de Lückenbüßer, altijd het Manusje van alles, die moet oplossen waar wij in falen. Voor het aangezicht van deze God levend, is alles aan onszelf overgelaten.

Dat is door Bonhoeffer gezegd, terwijl hij besefte en wist wat er met de joden geschied was in het Nazirijk. Als hij het dan ook opneemt voor de mondige mens, zonder 'God' Lückenbüßer, dan weet hij dat het met die mondigheid slecht gesteld is. Hij weet dat het duitse volk voor meer dan negentig procent achter Hitler is aangelopen en dat het zich totaal, onmondig heeft laten maken door de Führer. Maar hij wilde niet zeggen, dat Auschwitz Gods schuld was. Hij zei niet: Hoe kan ik nog in God geloven. Maar hij zei: we zullen ondanks alles in de mens moeten blijven geloven, hoe groot de vertwijfeling ook is. Hij zei: Wij moeten niet in naam van de mens in God geloven, maar in naam van God in de mens! Hij heeft op die mondige mens, die onreligieuze mens, die zijn verantwoordelijkheid nam, met al zijn kracht *gehóópt. Hij zag hem nog niet.* God was voor hem in de hemel, in de verborgenheid.. en als verborgene had Hij zich in de jood Jezus geopenbaard, in dat leven der liefde tot het einde. En dat hebben we niet als een goedkope genade te nemen, maar als iets dat we moeten navolgen. En daarom wilde hij mens zijn, verantwoordelijk en mondig.

3. God is in de hemel. Dat is ook wat de Tien Woorden zeggen.
Je kunt op geen enkele wijze God voor de kar van menselijke bedoelingen en strevingen zetten.
   a. Je kunt hem zelfs niet voorstellen, geen beeld van Hem maken. En aanbidding van zo'n zelfgemaakt beeld, ervoor knielen, is helemaal onmogelijk. God is in de hemel. Maar als God in de hemel is en onkenbaar, wonend in zijn ontoegankelijke licht, dan nemen we toch een andere God?

b. Nee, ook dat niet: geen andere Goden voor zijn aangezicht houden! Niet het zicht op de hemel verduisteren: onder de gesloten hemel blijven wonen en blijven geloven en hopen dat God hem scheuren zal.
c. Zelfs het zinledig gebruiken van de Naam zelf, het bemachtigen van de Naam... het is onmogelijk.

Er is maar één wijze de onbekende Hemelse God te eren en dat is: door zijn bevrijding te vieren. Dat is het menselijke leven: in vrijheid, in redelijkheid, in verantwoordelijkheid, in liefde voor elkaar... leven. Samen mens-zijn, zoals God het in de messias, deze tsaddik, heeft laten zien.
En dat is ook wat wij van de onbekende, verborgen God mogen geloven, dat heeft Hij van zichzelf geopenbaard:

- dat Hij de wereld, de mensenwereld liefheeft, dat zij hem niet onverschillig laat, maar aan het hart gaat,
- dat Hij vrede en gerechtigheid voor deze wereld bestemd heeft, dat Hij zijn Rijk wil schenken,
- en dat Hij met ons meegaat door de tijd, met ons meelijdt en ons begeleidt.

Dat mogen we van de onbekende hemelse God geloven. Waarom? Omdat het ons gezegd wordt door de oude verhalen. Zien we het? Nee, wij geloven het. Maar we geloven ook, dat wij het zullen zien. Maar nu nog niet. Alleen: soms even. En van die momenten vertellen de oude verhalen. En: the rest is silence!

Wij zijn op áárde! Wij zijn op aarde onder de hemel: die verborgenheid geldt voor ons. Is het geen illusie, is het geen utopie? We zijn weerloos als het zo genoemd wordt. Het lijkt van buiten af niet anders te zijn. Je kunt alleen antwoorden: het is beter bij deze illusie te leven, dan cynisch te zeggen, dat het leven zonder perspectief is, dat de dood het einde is en dat we maar moeten 'eten en drinken en vrolijk zijn want we gaan er aan'. Voor de gelovige geldt dat hij het heeft zien oplichten in de Messias van Israel en dat hem dit nooit loslaat.
En daarom willen we op aarde in liefde en vrijheid, in redelijkheid en verantwoordelijkheid met elkaar leven. We willen ons inzetten voor de naaste, voor de minste, de kleinste, de meest verdrukte en beledigde naaste... en daarin navolgers van de Messias zijn. Lukt dat?

O nee! we zitten in de bestaande schuit en varen mee. We moeten ook ons hoofd boven water houden! En het is geheel tegen de trend van deze wereld in, wat ons bezielt. Maar soms maken we er een klein begin mee. Soms laten we zien wie we werkelijk zijn. Misschien nog het meest als alle menselijkheid instort, als onder het nazisme. Dan is het er, dat verzet. Dan is het er, die onverzettelijkheid: gerechtigheid zal zegevieren. Daartoe is de gemeente geroepen.

Zijn we alleen? Nee, we zijn niet alleen. We leven onder een verborgen maar beloftevolle hemel. God spreekt door de Messias in ons hart. Zijn heilige Geest is met ons. En we weten dat wij het nooit scheppen kunnen wat wij hopen. We kunnen nog niet het geringste veranderen in het vastliggend verleden. De slachtoffers zijn voorgoed dood. O dat verschrikkelijke verleden! Daarom bidden wij op aarde onder de verborgen hemel, dat God hem moge scheuren en dat Hij mag dauwen op de dorre velden van de geschiedenis. Onze Heer, kom! Dat bidden wij.
En we blijven ons verzetten, we houden vol, innerlijk, maar ook uiterlijk, hoe moeilijk het ook valt. We zijn wars van alle religiositeit, van alle geloften en eden en offeranden, al die pogingen God voor onze kar te spannen.... wij bidden, vertikaal van onderen: Uw Rijk kome, uw wil geschiede gelijk in de verborgen hemel, zo ook op deze verschrikkelijke aarde, waarvan wij in Uw naam toch zoveel houden.

25 februari 1996

Gelezen werd Prediker 7, 25 – 12, 4 en Matth.\eus 6, 25 – 34.
Toespraak 'Het licht is zoet' (Pred. 11,7)

Gebed voor de prediking

Heer onze god,
wij zij hier bijeen,
komend uit een duistere wereld
die van u niet spreekt
en we zijn vol angst
en zorg
en vertwijfeling:
zijt Gij er nog voor ons?
In ons hart
regeert de wanhoop,
we zijn wankelmoedig
zo alleen zo eenzaam
en nu zijn we hier
in uw gemeente:
o God
vertroost ons
door de prediking
door het lied
door uw zegen,
laat ons niet alleen
red ons bestaan
en doe ons opnieuw
op uw goedheid hopen.
Want het leven is toch zo goed
en onze ogen zien graag het licht
en de zon...
Wees dan onze zon,
wees ons licht,
om Jezus' wil:
wees het. Amen.

Het licht is zoet en het is aangenaam voor de ogen de zon te zien. (Prediker 11: 7)

1. Prediker behoort tot de vijf Megillot, de boekjes die worden gelezen op de feesten. Het is voorgeschreven voor Sukkot. In de loofhut, wrak onderkomen, iets bijna niets, waarin de Israëliet het zijn in de woestijn gedenkt. Het behoort verder tot de zogenaamde Ketubim, de geschriften, die menselijke reflectie geven op de openbaring. Daardoor staat het aan de rand van de canon. Het is er ook ternauwernood in gekomen.

   Wat betekent dit? Het is een geschrift dat reflecteert, d.w.z. het verkondigt niet. Het roept de Naam van God niet uit. Het is geen profetisch geschrift, dat de geschiedenis verstaat vanuit wat God doet, ermee voorheeft enz. Het is het schrijfsel van een man, die nadenkt over het leven in Israel, die in gesprek is met anderen (griekse filosofen? in ieder geval: andere twijfelaars). Hij ziet het niet zitten, is bang voor de ouderdom en de dood, ziet dat het leven vol onrecht is en mislukking, kortom: dat het leven een ijdel spel is.

   Toch heeft het boekje in Israel een liturgische functie gekregen. Het is op Sukkot geplaatst. Wat moet het daar? In de loofhut, in de tuin, primitief getimmerte met takken en loof omwonden, binnen: versnaperingen en bloemetjes en wijn, zit de familie, man, vrouw, kroost, vrienden. Aan het einde van het feest leest men Prediker. Het leven is woestijn, eenzaam, moeizaam. Ook in de galuth! God is verborgen, de tijd is schraal en schriel: er zijn geen profeten, geen wonderen, alleen het moeizame bestaan. Je kunt van alles bedenken: wereldbeschouwelijk, maar het houdt geen steek. Machten en goden moet je niet bagatelliseren: ze beheersen het leven.

   In godsnaam geen grote woorden, want het zijn slagen in de lucht. We zijn totaal onwetend, we zien niets, geen uitzicht, onze basis is de barre ervaring. En daarmee uit!
   Maar er is wel iets waar de Prediker eigenlijk helemaal over zwijgt, maar dat hij toch weet bij al zijn scepsis: hij kent het verhaal van de exodus en Gods woorden: Ik zal bij u zijn zoals Ik bij u ben. Hij ziet niets, hij beleeft niets, hij is eenzaam, hij is in zekeren zin gebroken.. toch blijft dit woord tegen alles in gelden. 'Op hoop tegen hoop' als een 'bewijs van zaken die je nog niet ziet'. En dat geldt ook van Israel in de Sukkot, in de woestijn, in de galuth.

2. Miskotte heeft ons hier in de dienst van Groot Zuid altijd aangesproken als 'randkerkelijken' en terecht. We staan allemaal aan de rand: we horen er nog bij, al horen we er eigenlijk ook niet bij. Wat is ons overkomen? We zijn christelijk opgevoed, we hebben heel veel preken gehoord, er zijn ons veel verhalen verteld, maar dat alles is gelardeerd met een hele levens- en wereldbeschouwing, waarin de waarheid van Christus niet alleen in altijd geldende normen en waarden werd vastgelegd, maar ook een visie werd geboden op de mensheid en haar geschiedenis. Allemaal mooi op een rijtje! En dat alles is gefalsifieerd! Van die christelijke normen en waarden die altijd gelden, die zogenaamd 'eeuwig' zijn, klopt niet veel. Reeds in de oorlog kregen we er moeite mee. En nadien is de wereld zo veranderd dat er geen spaan van heel bleef. Al die mooie dingen over de mens en zijn geschiedenis kloppen ook niet. Auschwitz!
Daarom spreekt die religieuze opruiming van Prediker ons aan: hij gooit alle beschouwingen over boord. Einde Schönrednerei der Religion. Het kale, naakte menselijke bestaan in al zijn wanhoop. Zo ligt het op het vlak van de *ervaring*.

3. Het is inderdaad wanhoop deze scepsis. Wat moeten we met onze wanhoop? Moeten we roepen: je moet hopen!? Hopen is een gebod. Maar als je het niet opbrengt? Als de twijfel zozeer aan je hart knaagt, dat je niet meer geloven kan? Als je het innerlijk opgeeft? Is dat echt verboden? Zijn dat geen legitieme gevoelens? Zegt de ervaring u iets anders?
Misschien zoekt de Prediker maar een minimaal aanknopingspunt om zijn wanhoop te boven te komen. Hij zegt: Het is zoet het licht te zien, het is aangenaam de zon te zien. We zijn geneigd hem gelijk te geven. Zo vitaal zijn we ook nog wel. Zoek de zon op!
Deze groet aan het licht en de zon van Prediker is misschien een messiaans gebaar. Hij geeft er toch nog blijk van te worden vastgehouden bij de hoop, al is het maar een spoortje (dat nauwelijks, dat eigenlijk niet van vitaliteit is te onderscheiden). Hij heeft het leven onzegbaar lief. Hij kan het wellicht nog verstaan als een gave van Adonai. in ieder geval: hij hecht eraan met al zijn vezels.

4. Maar, zegt hij, denk erom: de kwade dagen komen. En dan is het uit met de levensliefde. Dan is het ook gedaan met de eros van je jeugd. De jaren komen waarvan je zegt: ze smaken mij niet meer!
Het mooiste gedicht van Prediker gaat over die ouderdom. Donker wordt dan de zon. Het is uit met het licht en de warmte, waarvan we

zo houden. Het blijft betrokken. De wachters van het huis beven: je kan geen kopje meer vasthouden. De sterke mannen krommen zich: je strompelt nog maar zo'n beetje. De maalsters laten het afweten: je hebt bijna geen tanden meer in je mond. Het wordt donker voor wie door de vensters zien: je bent bijna blind geworden, ziet geen hand meer voor ogen. Je slaapt slecht, een vogeltje maakt je al wakker. Je wordt ook angstig om naar buiten te gaan. Om over die kleine sprinkhaan en zijn vroegere trotse erecties maar te zwijgen. Het is allemaal niets meer. De kruik is aan scherven gevallen.
Ook met die levensliefde is het al ijdelheid. Zeker, een tijdlang houdt hij je op de been, maar ooit zal ook hij verdwenen zijn. De totale wanhoop? Ja de totale wanhoop!

5. Je wordt toch vaak gek van al die profeten! Prophete links, Prophete rechts, das Weltkind in der Mitte, zei Goethe tussen Basedow en Lavater lopend. Je kunt je soms aan de profeten optrekken, zeker. Zij veroordelen het kwaad en het boze. Dat doet Prediker ook: hij vindt geen plezier in zijn scepsis. Hij is er mismoedig onder. De profeten echter voeden ook de hoop; zij zien door alles heen toch perspectief. Zij hopen op God en zijn toekomst. En ze zeggen dat wij Gods komst niet in de weg mogen staan. In zoverre wijzen zij de weg.
Hoe mooi als je dat geloven kunt! Echt geloven en aanvaarden als waar en waarachtig. Dat is ons vaak niet gegeven. Dan zeggen we op zijn hoogst (en dat is misschien ook nog mooi): Laten we het proberen waar te laten zijn, ook al twijfelen wij, want we hebben geen alternatief. En wij willen niet cynisch worden. Misschien is zelfs een 'historisch geloof' (zo noemden onze vaderen dat) nog mooi: ik geloof het misschien niet, maar zij hebben zo geloofd en daar spiegel ik mij een beetje aan.

Maar dan plotseling is er die ergernis, die diepe melancholie, die vertwijfeling en wanhoop: Het is niet waar, ze hebben zich iets wijsgemaakt, het is onzin, de wereld is niet zo, het is niet reëel. We zien de wereld van kwaad tot erger vervallen.
En misschien onszelf ook. Het komt nooit goed! En die vertwijfeling raakt ook God, want hoe zou je op Hem hopen kunnen en in Hem geloven kunnen als alles ermee strijdig is? Het is zoals Paulus in I Kor. 15 zegt (helaas altijd verkeerd vertaald): Als we in dit leven alleen maar op God gehoopt hebben (en niets, maar dan ook niets, zelfs niet even gezien hebben) dan zijn we de beklagenswaardigste van alle mensen. Zo beklagenswaardig zijn we vaak, althans we voelen

het zo. Miskotte sprak van een 'eerlijke wankelmoedigheid' die de gelovige in zijn bevinding kenmerkt. Hij is het helemaal kwijt soms, meestal. Hij wanhoopt totaal.
Hij is helemaal in de vertwijfeling. Prediker met zijn scepsis is hem heel nabij. Hij kan niet geloven. Eigenlijk is de Prediker nog te mild van toon.

6. Toch is er iets waarover de Prediker niet spreekt, maar zwijgt, maar dat hij wel laat staan: hij vecht het niet aan. Het is voorondersteld. Zijn scepsis betwijfelt het wel, maar heft het niet op. Hij kent het verhaal van de Exodus, hij kent Gods woorden... hij weet dat God zijn naam verbergt en openbaart in de woorden: Ik zal er zijn zoals ik er zijn zal. Dat ziet hij niet. Dat beleeft hij niet. Hij is eenzaam. Hij is in zekeren zin gebroken. Toch staat dit woord ook boven zijn leven geschreven en het heeft gelding, juist ook in zijn duisternis.
Dat geldt ook van Israel in de Sukkot, in de woestijn en in de galuth. Het blijft een belofte van God en is een 'bewijs van zaken die je niet ziet' (om met de Hebreeënbriefschrijver te spreken). De Prediker is geborgen in dat volk: hij hoort er ook bij. Hij kan God nergens meer vinden, hij tast in het duister omtrent zijn bedoelen. Hij vindt nergens een spoor. Betekent dit dat hij van God verlaten is? Als hij God kwijt is, is God hem dan ook kwijt? Voor zijn besef, voor zijn allereerlijkste besef, is hij God kwijt, maar is Hij in werkelijkheid ook weg. Is het van God uit net zo als van hem uit? Nee! Het is allemaal reflectie, het is subjectief. Objectief is het anders.

De belofte van God geldt voor de gemeente (voor Israel). Daar hoort de Prediker ook bij. Zij overstraalt en overkoepelt ook deze scepsis, deze vertwijfeling en wanhoop. Die beloften kunnen heel lang, vooral in ballingschap, absurd schijnen. En zeker zullen alle theorieën eromheen verbleken: ze zijn allemaal falsifieerbaar. en toch is het dakje van de loofhut doorschijnend: door de spleten zie je de hemel, zie je de verborgenheid Gods, wordt je herinnerd aan zijn woorden.... en het gewone leven in de hut is gezellig: vader, moeder, zoons en dochters, familie en vrienden zijn daar. Er worden de heerlijkste lekkernijen gegeten, er wordt in overvloed wijn gedronken. Het is er goed. En ze zeggen tegen elkaar: we weten dat de hut in de woestijn staat, we weten dat we in ballingschap leven, we weten dat de wereld boos is... maar hier is het even goed toeven. En dat gewone leven is een bewijs dat het misschien toch goed is. Zo wil God het!

7. De rabbijnen zijn geweldig van Prediker geschrokken. Zij wilden zijn boek nauwelijks in de tenach opnemen. Ze hebben ernstig overwogen het te schrappen van de lijst van kanonieke boeken. De waarschuwingen aan het einde van het boek spreken ervan. Natuurlijk hij heeft zij best gedaan: hij stelde vele spreuken op en onderwees het volk. Hij studeerde ook echt, hij vorste, hij overwoog en onderzocht. En hij is ongetwijfeld oprecht, daar niet van. Maar toch, zijn woorden zijn als prikkels, als ingeslagen nagels. Ze doen pijn. En je kunt er ook wel eindeloos mee doorgaan met het schrijven van zulke boeken. En daar word je maar doodmoe van, het is een afmattend werk.

Er zit meer een ding op, volgens de rabbijnen: Na het lezen van Prediker blijft gelden: Hou je aan het gebod van God. Dat blijft voor alle mensen gelden. Wat is het gebod van God? Liefde! Liefhebben van elkaar als bewijs van liefde tot God.
Dat is inderdaad waar: je mag de belofte kwijt zijn, al geldt hij nog... geef echter de liefde niet op! Blijf in het gewone leven elkaar beminnen! Dat heeft zin, ook als je aan alles twijfelt. En het wonderlijke is: wie liefheeft vindt altijd het spoor van de hoop terug. Hij zegt: zou liefde vergeefs kunnen zijn? Dat kan toch niet. Liefde kan toch niet verliezen, zij moet toch winnen? Je ziet het licht, je voelt de zon... het leven is goed en je bemint elkaar. Zou het toch niet waar zijn wat God heeft beloofd?

31 maart 1996

Gelezen werd Jesaja 50, 4-9, Filippenzen 2,
5-11 en Mattheüs 21, 1-11.
Toespraak over Jesaja 50, 4-9

Thema: De tong van een leerling

Gebed voor de prediking:

Heer onze God,
wij bidden U
open onze oren
opdat wij uw stem vernemen
uw eigen lieve stem
die toekomst belooft
en wegen wijst
en geef ons een tong
om van u te spreken
om vermoeiden op te beuren
en vernederden te verhogen
hongerigen te voeden
dorstigen te laven
en verdrietigen te troosten.
Kom tot ons met uw Geest
en beziel ons
opdat wij niet te schande worden
maar de hoop niet opgeven
en weerstand bieden
waar uw mensen verloochend worden.
Wij bidden het u
om de Messias wil
die mens onder mensen werd
een slaaf
gehoorzaam tot de kruisdood,
en daarom uitermate verhoogd.
Amen!

1. Waarom komt de lijdende knecht voor de rechter te staan? Waarom wordt hij bespogen? Waarom wordt hem de baard uitgetrokken? Waarom wordt hij geslagen? Waarom wordt hij veroordeeld? Het zijn vragen waarop de tekst geen antwoord geeft. Blijkbaar is het voor de schrijver 'vanzelfsprekend' geweest.

   Het kon, volgens hem, niet anders gebeuren. Wat heeft hij gezegd en gedaan dat hem zulk een lot treft?
   We kunnen uit de context wel opmaken waar hij voor gestaan heeft. Hij is gehoorzaam geweest aan de stem van God. Hij heeft zich altijd een leerling gevoeld, die van dag tot dag, van morgen tot morgen te luisteren had. Hij heeft niet anders gedaan dan doorgeven wat hij hoorde. Hij had, zoals de tekst zegt, 'de tong van een leerling'. Kortom: hij is een echte profeet.

   Ook over de inhoud van wat hij gezegd (en gedaan) heeft is er iets bekend. Het lied zelf zegt het: Hij ondersteunde (of weidde) met zijn woord de moede. Hij heeft het dus opgenomen voor de vermoeiden en beladenen. Hij heeft zich met hen gesolidariseerd. Uit de context weten we ook, dat hij die vermoeiden zag onder joden en heidenen. Tussen deze beide wilde hij bepaald geen onoverkomelijke grens trekken. Hij is niet alleen een verbond voor het volk (Israël) maar ook een licht voor de natiën (de volkeren). Hij wil recht brengen op aarde. En niet alleen Israël maar ook de kustlanden wachten op zijn onderricht. Het heil zal reiken tot de einden der aarde. Zijn verwachtingen zijn universeel.

   Nog zijn er mensen die de stem van God in hun leven horen en gehoorzamen willen. Zij zien het naakte gelaat van de arme en verdrukte, van de vermoeide en beladene. En dat laat hen niet meer los. Zij weten dat alle gerechtigheid begint bij hun verheffing tot een menselijk bestaan. Zij mogen niet als beesten sterven. Daarmee wordt hun hele wereld omgezet. Er komt een onoverbrugbaar verschil tussen de wereld waarin ze leven en de wereld waarop ze hopen. Op hoop tegen hoop. En misschien worden zulke mensen wel tsaddikim als de lijdende knecht. Mensen die zo solidair zijn met de leeddragenden dat ze zelf ook lijden en misschien wel meer nog dan de anderen.
   We brengen ze niet meer voor de rechter. O nee! Veeleer vereren we ze, hypocriet. Het zijn de uitzonderingen die ons ten voorbeeld strekken, maar we volgen het voorbeeld niet na.

En zijn dat ook niet van plan. Dat is onze wijze ze te veroordelen door ze ten voorbeeld te stellen, ze te misprijzen door ze te prijzen, ze te verachten door ze te vereren. Zo rukken we ze de baard uit. Zo maken we ze stemmeloos.

2. Het is een mooie uitdrukking die de auteur gebruikt: Adonai heeft mij de tong van een leerling gegeven. De NBG vertaalt: de Heer heeft mij als een leerling leren spreken. Dat is zakelijk juist, maar krantentaal. Poëtischer is: de tong van een leerling. Een leerling heeft oren die open staan. Dat zegt hij ook: Adonai heeft mij van morgen tot morgen (elke morgen opnieuw) de oren geopend. Hij moest luisteren. Hij moest de stem van de Heer vernemen, steeds weer. Hij leeft helemaal op het gehoor. Zoals Paulus het ook zegt: het geloof is uit het horen. Maar meer dan dat: hij kreeg ook de tong van een leerling. Hij moest niet alleen luisteren maar ook spreken, getuigen en verkondigen. Maar alleen wat hij gehoord had. Niet zijn eigen mening of overtuiging. Niet zijn eigen inzichten. Niet wat in hemzelf opkwam. Nee, alleen wat hij vernomen had van Adonai, alleen wat Die hem gezegd had.
De tong van een leerling. Elke profeet, elke evangelist, elke apostel heeft zo'n tong gehad. De discipelen werden na Jezus' opstanding geroepen apostel te worden. Gingen ze toen over van luisteren naar spreken? Nee, ze bleven discipel, ze bleven luisteren: hun geloof bleef 'uit het gehoor'. Ze ontvingen de H.Geest, maar die nam alles uit het Zijne. Ze bleven leerling van de rabbi uit Nazareth. Maar ze kregen de tong van een leerling en daardoor werden ze apostel: ze spraken van Hem. En van Hem sprekende spraken ze van Adonai.
Dat moet ook gelden van de gemeente, van de kerk. De ecclesia docens is en blijft een ecclesia discens. De kerk heeft altijd eerst te horen en dan pas (van het gehoorde) te spreken. De kerk blijft altijd leerling en weet het zelf niet te hebben. Zij geeft alleen maar door wat ze ontvangen heeft.

Maar is dit wel waar gemaakt door de kerk? Is de zonde van het christendom niet dat het zelf is gaan spreken, wereldbeschouwelijk, filosofisch, ideologisch, moralistisch. Heeft het zijn oren niet toegestopt voor de stem? Is het niet uitgelopen op een grote leugen? Ja, dat is inderdaad gebeurd. De kerk is zelf gaan spreken en ageren, op eigen roem is zij uit geweest en ook op macht. Zij had niet 'de tong van een leerling', maar verkondigde haar eigen waarheden, dogma's en zedelijke voorschriften.

De kerk en de gemeente moeten steeds weer teruggeroepen worden tot luisteren. Voor de kerk spreekt moet ze geluisterd hebben. En als ze spreekt moet het zijn met de tong van een leerling.
Het is van het hoogste belang want we leven nog altijd in een wereld waarin de beide dingen die de lijdende knecht bezielde aan de orde zijn. Nog altijd zijn jood en heiden niet verzoend. In het Nabije Oosten maar ook hier en in Amerika. Nog altijd heersen nationalisme en racisme. In voormalig Joegoslavië en in Afrika. Daartegen moet de kerk duidelijk stelling nemen. Maar het gebeurt niet. Integendeel de kerk is zo verleugend dat zij meedoet in het nationalisme. De religie is er een factor in. Misschien soms wel de dragende! Het enige wat erop zit is dat de kerk zich bekeert tot de bezieling die van de lijdende knecht uitging. Dat zij eindelijk terugkrijgt: de tong van een leerling. En dat haar ook eigen wordt diezelfde solidariteit, die vereenzelviging met de vermoeiden en beladenen.

3. Misschien dat de gemeente die luistert en vandaar uit spreekt zijn geaccepteerdheid in deze wereld verliest. Dat is te verwachten. Want eigenlijk verwacht de gevestigde orde van ons, dat we aangepast zijn. Dat we de hoop opgeven en realist zijn. En je kunt je nauwelijks zelfs aan die accommodatie onttrekken, want zij is geldend en legt zich op. Maar stel dat de gemeente de Stem blijft horen en er van spreekt... zouden we dan nog accepté blijven?
De lijdende knecht werd te schande gemaakt. Bespogen en veroordeeld. Daarmee uit! Nee, daarmee niet uit! Hij zelf heeft nog wat te zeggen. Hij zegt: Adonai helpt mij, ik word niet te schande. Ik maak mijn aangezicht tot een keisteen. Ik keer de andere wang toe en zegt: neem die ook nog! Ik word niet beschaamd. Ik blijf overeind. Ik veracht uw rechtbank.

Contempt of court. Niemand oordeelt over mij. Niemand verklaart mij schuldig. De lijdende knecht is geen masochist, die het lijden en de verdoemenis met een glimlach ondergaat. Het is ook geen asceet, die van de wereld en haar begeren wil afsterven. Nee, hij houdt de toekomst voor ogen van vrede en recht. Ieder onder zijn vijgenboom, ieder onder zijn wijnstruik. Hij bemint het goede, gewone leven onder Gods zon. Hij verdraagt alles, laat alles op zich aanlopen, maar gaat niet opzij. Verweren met de vuist kan hij zich niet. Verslaan met macht en geweld, het is hem onmogelijk. Maar hij geeft het niet op. Hij voelt, hij weet, hij gelooft, hij hoopt... dat de Stem achter hem staat. Hij werpt alles op Adonai. Die moet hem

helpen. Die moet als koning heersen. Zij toekomst geeft hij niet op. Hij helpt hem. En daarom, de toga van de rechters zal vergaan, door de mot gevreten worden. En de lijdende knecht zal winnen, want gerechtigheid zal zegevieren en liefde kan en mag niet verliezen.
Deze trots, dit verzet, onmachtig schijnend, maar o zo machtig zijnde mag ook het deel zijn van een gehoorzame gemeente. Zij hoopt op een andere, nieuwe wereld en geeft die droom niet op in het aangezicht van de tegenstand. Ook als die tegenstand het vriendelijke gezicht (nog) vertoond van het misprijzende prijzen en de verachtende hoogachting en het veroordelende loven.

4. Wie is die knecht? Wie bedoelde Deutero-Jesaja? Wie had hij op het oog? Daarop zijn vele antwoorden gegeven. Misschien een vroegere koning. Of Israël zelf, althans de terugkerende, de omkerende rest. Het is allemaal mogelijk. Misschien was het ook wel een utopische figuur, denk ik soms. Von Rad heeft m.i. het beste antwoord gegeven. Het is de 'nieuwe Mozes' die hij op het oog heeft. Deut. 18: 18 verwacht een profeet als Mozes en dat is uitgegroeid in Israël tot een grote verwachting: ooit zal een nieuwe, andere Mozes komen en die zal de grote exodus, de grote uittocht en bevrijding voltrekken. En die figuur ziet hij hier in knechtsgestalte, als doulos, als pais, optreden, een tsaddik die alles op zich laat aanlopen, die lijdt, geslagen wordt, gemarteld, bespot, te schande gemaakt, maar die vasthoudt aan Adonai, die blijft luisteren naar zijn belofte en gebod en die alles verdraagt en de hoop niet opgeeft, wereldwijde hoop. Een nieuwe Mozes met een nog grotere en weidsere taak. Niet een Mozes redivivus, maar een andere, die er nog dieper onderdoorgaat dan Mozes zelf. Maar toch een die de trekken van de oude heeft. Die echter het 'utopisch overschot' (Bloch) van het oude verhaal inlost.
Mozes is ook zo'n partijganger van het verslagen en gebogen volk geweest. Hij heeft begrepen wat het volk bezielde toen het Adonai zichtbaar maakte en een gouden kalf vormde en aanbad. Hij had medelijden. En zegt tot Adonai: 'Vergeef hun zonden en zo niet, delg mij dan uit uw boek'. Hij kent die solidariteit ten dode. Het motief van het middelaarschap van Mozes weerklinkt vaak in de deuteronomistische traditie. Aan het eind van zijn leven beklimt hij de berg Nebo en mag het land der belofte van verre aanschouwen, maar er niet binnengaan. De schuld der Israëlieten wordt hem aangerekend! Hij heeft de Israëlieten niet kunnen heiligen. Hij sterft. Is hem de mislukking in het land der belofte bespaard? Is hij bewaard voor een betere toekomst?

5. Het Nieuwe Testament heeft die nieuwe Mozes, de profeet als Mozes in Jezus gezien en verkondigd. Hij heeft diezelfde trekken van een tsaddik, die alles op zich neemt, die de zonde draagt, die eraan tilt en hopend zich blijft verzetten, die liefheeft tot het einde en zijn solidariteit nooit opgeeft, die geslagen wordt, veroordeeld, gekroond met doornen en gekruisigd. Heel herkenbaar vanuit de deuterojesajaanse liederen.
In Fil. 2: 5-11 wordt hij bezongen als de nieuwe Adam die mens wordt onder de mensen, ja de gestalte van een knecht aanneemt en gehoorzaam wordt tot de dood, ja tot de kruisdood. En juist daarom wordt hij bezongen als Degene die de Naam boven alle Naam krijgt: godegelijk (wat hij nooit begeerde, maar kreeg).
Het is een grote herinnering aan de deuterojesajaanse liederen.
Hij is gevierd als een voorgoed begonnen begin van de eindtijd. Sindsdien heeft het nog tweeduizend jaar geduurd en de geschiedenis is nauwelijks veranderd. En toch houden we ons aan Hem vast. Waarom? Omdat het nog altijd van deze liefde, van deze solidariteit, dit weerloze verzet, dit zien van de vermoeidheid en beladenheid, dit doorgaande hopen en niet opgeven moet komen. Het moet nog altijd komen van hen die Hem navolgen in het horen van de stem van belofte en gebod.

21 april 1996

Gelezen werd: Ezechiël 34, 1-10, 1 Petrus 2, 21-25 en Joh. 10, 11-21.

Gebed voor de opening des Woords

Heer onze God,
Gij wilt onze Herder zijn,
die ons hoedt en bewaart
ons brengt in grazige weiden
en voert door het dal
van ellende en dood
naar Uw Rijk,
naar Uw Vrede
en Uw gerechtigheid.
Uw woord willen wij vernemen
dat troost en bemoedigt,
want we zijn in vreemdelingschap
en voelen ons alleen,
voelen ons eenzaam:
waar zijt Gij,
waar is uw kracht,
waar uw sterke arm?
Geef ons te verstaan
door de oude verhalen
dat Gij er zijt
en ons niet loslaat
maar leidt naar uw toekomst.
Heer,
wees Gij onze Herder:
laat het waar zijn
wat in Christus is geopenbaard:
Hij zette zich in
voor gekwetste en vermoeide mensen,
Hij zette zich in ten dode.
Hij deed het
omdat Gij Hem gebood
deze weg te gaan.
Heer,
wees voor ons vandaag
diezelfde God,

die optreedt
ten behoeve van wie op Hem wacht.

1. Professor Van Gennep heeft kort voor zijn dood gezegd, dat hij niet in de opstanding geloofde. Misschien was dat noodzakelijk, omdat vele mensen nog massief aan allerlei dingen vasthouden die niet kunnen, die niet houdbaar zijn. En doordat dit dan doorgaat voor het eigenlijke worden er vele anderen van het geloof vervreemd. Ze keren zich terecht van zulke onmogelijkheden af. Om hen er weer bij te betrekken heeft hij dit gezegd. Hij werd zeer korzelig van zulke religieuze rimram!
En toch, heb ik hem gezegd, dat hij het m.i. niet juist had geformuleerd. Geloven 'in' doe je niet in de opstanding, maar in de Opgestane! Dat had hij toch niet willen ontkennen? Het christelijk geloof staat of valt er immers mee. En verder was mij de wijze waarop hij tot verklaring van de bijbelse gegevens overging volledig vreemd. Te geestelijk en te weinig lichamelijk, onjoods. Een beetje naar antroposofie riekend.

Voor mij is het de atheïst Ernst Bloch, die het goed gezegd heeft. Hij zegt: Jesus Leben hat erst recht angefangen mit seinem Kreuz! Dat is het hele geheim. Jezus leeft juist omdat hij vermoord is. Als vermoorde is hij eerst recht tot leven gekomen voor zijn discipelen. Toen begonnen zij hem achteraf te verstaan en begon Hij hun leven te beheersen. De verschijningen van Jezus (hoe tegenstrijdig ook verhaald) willen dit zeggen en niets anders. En de tegenstrijdigheid is eerder het bewijs van hun echtheid dan 'harmonie' dit zou zijn (want harmonie wordt altijd aangebracht; betrouwbare getuigen spreken elkaar tegen). Jezus heeft door zijn liefde tot het einde, door zijn solidaire inzet, door de wijze waarop hij de dood aanvaardde (hoewel hij hem niet wilde of begeerde) de dood tot zijn daad gemaakt en hem daarmee overwonnen. Hij leeft als de gedode! Dat is wat Ernst Bloch zeggen wil.

2. In onze tekst zegt Jezus: Niemand ontneemt mij het leven, maar Ik leg het uit mezelf af. Dat schijnt geen historische waarheid te zijn. Het leven is hem wel degelijk ontnomen. Judas heeft hem overgeleverd, de priesters hebben hem in handen van de Romeinen gespeeld (want het was beter dat één man stierf dan dat het hele volk werd omgebracht), Pilatus heeft zijn handen in onschuld gewassen maar

Hem toch ten dode uitgeleverd. Kortom, een sinister samenspel van religie en politiek heeft hem het leven gekost. Het leven is hem wel degelijk ontnomen.
Toch zegt Jezus: Neen! het is mij niet ontnomen, maar ik heb het afgelegd. Waarom zegt hij dat? Omdat het historische verhaal niet tot op de grond komt van wat er gebeurde. Ik zei het al: Het was zijn daad dat hij stierf. Niet dat Hij suïcidaal was (al is dit ook beweerd door sommigen). Nee, hij wil, hij begeert zijn dood niet. Hij verlangt de drinkbeker voorbij te zien gaan. Maar het kan niet! Hij zou er verraad voor moeten plegen. Hij zou zich moeten distantiëren van hen die hem lief zijn. Hij zou de vermoeiden en beladenen moeten laten vallen. Pilatus had reeds een keer (of meerdere keren?) het bloed van de Galileeërs met hun offers vermengd (Lukas 13: 1) en precies dat zou gebeuren, vreesde Jezus, als hij hen zou verloochenen: Hij koos voor de dood omdat het inderdaad beter was dat één man sterft dan dat het hele volk verloren gaat (zoals de hogepriester Kajafas (Joh.11: 50) zegt). En dat doet hij niet. Hij blijft hun trouw, Hij houdt hen vast. Hij blijft solidair, liefhebbend tot het einde.
En daarmee maakt hij zijn dood tot zijn daad. Hij begint eerst recht te spreken door zijn dood. Daarmee heeft hij die daad gesteld die elke scheiding tussen Hem en zijn geliefden, zijn gekwetste en beledigde broers en zusters, onmogelijk maakt: Hij heeft immers zijn kop voor ze in het blok gelegd.
Niets kan hen meer scheiden. Zo neemt Hij na zijn dood, die echt dood is (dood is dood)... toch zijn leven weer op: Hij leeft omdat Hij gestorven is en juist als gestorvene leeft Hij. Hij heeft inderdaad de dood 'overwonnen' door hem ondanks zijn angst toch niet te vrezen, hem liever te kiezen dan de verloochening der zijnen (al hadden ze ook hem verloochend).

3. Herder heeft een oeroude metaforische zin in het jodendom. Er wordt mee aangeduid, dat iemand 'koning' is. We zien dat in heel de tenach. Mozes is, voor hij leider en voortrekker van het volk werd, herder geweest. Als herder was hij a.h.w. in 'vooropleiding' voor dit eigenlijke herderschap. Hij moest aan de schapen leren wat hij straks met mensen doen moest. Mozes heeft zich net als Jezus 'ingezet' voor zijn volk. Zo is ook Saul herder geweest en vooral ook David. En de 'spruit', de nieuwe David, zal het ook zijn.
Ezechiël heeft prachtige woorden gewijd aan het herderschap van God zelf, die alle herders die geen echte herders waren zal logenstraffen.

Jezus noemt zichzelf: de goede, de juiste, de ware Herder, in tegenstelling tot de 'huurlingen'. Die worden ervoor betaald en hebben geen echt hart voor de schapen. Ze gaan ervandoor als de wolf komt. Ze kennen niet die solidariteit met de kudde. Het zijn eigenlijk dieven en rovers.

Jezus wil ermee zeggen: Ik ben de koning van Israël. Dat schrijft ook Pilatus boven zijn kruis en hij is er niet vanaf te brengen. Waarom niet? Ik weet het niet. Hij vond Jezus een politieke naïeveling, denk ik. Maar toch had hij misschien iets geproefd van die liefde en solidariteit. Zijn woord bevat zeker spot, maar hij wil er toch niet bijzetten, dat Jezus het alleen maar gezegd had. Overigens: waar en wanneer zou hij dat zelf gezegd (geclaimd) hebben? Het evangelie vertelt er niet van, het is ook helemaal tegen de geest van Jezus, zich te laten voorstaan op enige 'titel' en het is dus ook niet waar!.

Terecht laat de kerk Johannes 10 op deze zondag (de tweede na pasen) lezen. Hier zegt Hij het: Ik ben de goede Herder. Het is een verhulde wijze van zeggen: Ik ben de koning. Maar het is als een woord van de Opgestane. Het is dat wijde Johanneïsche 'ik' dat altijd 'inclusief' is: water en het leven der zijnen, wijnstok en de ranken, licht der wereld, brood des levens, Herder der kudde en de schapen kennen hem!

4. Waarom is Hij de ware koning?
Als wij zeggen Jezus is koning of Heer, bedoelen we meestal onszelf en onze eigen zaak, heeft Miskotte eens bitter opgemerkt. 'Christus rei', zeiden de Spanjaarden en het liep uit op vervolging, marteling en moord. Als wij zeggen dat Christus koning is, zijn we bereid dat koningschap met het zwaard te verdedigen. En de kerk vereenzelvigt zich met dit koningschap. Zij wil de 'baas' spelen over de zielen.
Als Christus het zelf zegt, dan bedoelt hij heel iets anders. Het is juist een heel kwetsbaar koningschap. Helemaal niet triomfalistisch. Christus is namelijk daarom de koning, de Man die macht heeft en regeert, omdat hij geen macht begeerde en aller dienaar wilde zijn, wat hij bezegelde met zijn dood. Hij heeft zijn leven ingezet! Hij is er zelf onderdoor gegaan. Hij beoefent een heel andere kwaliteit van 'macht' dan wat wij zo noemen. Macht die in onmacht wordt voltrokken. Macht die door machteloosheid heengaat. Macht die niet perse macht wil zijn. Macht der zwakheid. Macht der liefde en solidariteit.

5. We leven tegenwoordig in een democratie. En ik hoop dat ook de christenen goede, echte democraten zijn. Wat moet we dan nog van een 'koning' verwachten? Dat lijkt atavistisch. De beste koning ontneemt ons toch de bevoegdheid die ons toekomt: ieder voor zich en met zijn allen samen ons lot te bepalen. Democratie veronderstelt dat je de beslissingen die allen gelden ook met elkaar neemt. Het algemeen welzijn is ermee gediend, als niemand over een ander 'regeert'. De staat, de politiek is onze gemeenschappelijke zaak, waar we tezamen voor staan. Er mag niet de geringste twijfel zijn dat ook christenen hierachter staan. Dat ze theocraat zijn (en dat zijn ze in zekere zin) mag nooit een restrictie op de democratische mentaliteit zijn.

Ik denk dat het bijbelse denkklimaat aan deze secularisatie heeft meegewerkt. Ik zeg niet: de kerk en het christendom, want die hebben zich (onder het motto Christus koning, maar zichzelf bedoelend) ertegen verzet. We moeten er niet achter willen terugvallen. Iemand heeft eens gezegd: ons hele universum is gedemocratiseerd. We erkennen geen goden en krachten. Bonhoeffer heeft terecht gezegd: deze God vraagt van ons zonder goden te leven. En zonder god leven betekent: met elkaar en ieder voor zich beslissingen nemen.
Maar we weten ook dat de democratie uiterst kwetsbaar is: zij kan instorten. We hebben dat na Weimar gezien, toen Hitler 'democratisch' werd gekozen. Toen stortte het hele gebouw van humaniteit en verlichting in elkaar. Willekeur en geweld gingen heersen. Alle waarden werden vertrapt. Joden werden vervolgd.

En toen ben ik heel dankbaar geweest, dat er mensen zijn geweest als Jezus: net zo aangesproken door de profetie, tsaddikim. Het was Jezus' kudde, die zijn stem kende. Die nog wist van zijn inzet. En zij zeiden: wij berusten niet, maar komen in verzet. Het waren 'koninklijke' mensen, die nog wisten van gerechtigheid en vrede en van solidariteit en liefde. Ze waren misschien niet van 'deze stal', ze waren misschien geen christen, misschien zelfs communist of socialist. Of het waren adellijke figuren, zoals in Duitsland. Maar koninklijk, waren ze, koninklijk in de zin van Jezus. Onmachtig en vervolgd hebben ze van een andere kwaliteit van macht getuigd.
Dat bedoelt Petrus als hij in zijn brief zegt: Gij zijt een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterschap! We zijn de zalving van Jezus deelachtig. Ook wij hebben koningen te zijn. In de kanaänitische wereld van moord en doodslag hebben we de herders en hoeders

van elkaars zielen (d.i. levens) te zijn. En dat is ook wat ware democratie vergt: koninklijke mensen. Geen onderworpen figuren, geen onderdanen, maar mensen die koning zijn in het leven, die eigen beslissingen durven te nemen, maar vooral ook die zich inzetten voor elkaar, elkaars levens beschermen, op de zwaksten letten en zich door hen laten gezeggen. Mensen ook die in verzet kunnen komen als dit alles in gevaar komt, zoals in de Nazitijd. Mensen die weten dat zoiets elke dag weer kan gebeuren en ook gebeurt. Oplettende mensen, creatieve mensen, verantwoordelijke mensen, mensen van geloof, hoop en liefde kortom. Vooral ook mensen die hun leven liever geven dan het ten koste van alles te behouden.

Dat is de blijvende relevantie van deze boodschap. Als er zulke navolgers van de grote Tsaddik niet meer zijn, dan zal de gerechtigheid teloor gaan. Democratie is een kwetsbaar, verliesbaar goed. De joden zijn vervolgd omdat het toch broeders en zusters waren van Jezus en dus stonden ze met hem in de traditie van de tsaddikim, althans ze werden ervan verdacht. Ze hadden de wereld een geweten geschopt (L.P. Boon). Barth heeft terecht eens gezegd: Niet alleen de zonnekoning, Louis XIV mag zeggen: L'état, c'est moi! We moeten het allemaal zeggen. We zijn allemaal koningen, want herders en hoeders van elkaar.

26 november 2000

Gelezen werd: Psalm 51, Romeinen 2, 12-24 en Lucas 18, 1-8

Gebed voor de prediking

Heer, onze God,
wij danken U
dat wij hier mogen zijn
in uw huis,
met ons onvermogen
onze neergeslagenheid,
onze gekwetstheid,
onze verongelijktheid.
Wilt Gij ons opbeuren
en zetten op uw weg
naar het leven
in genade en waarheid.
Neem weg
wat niet goed is
en kwaad in uw ogen:
onze moedeloosheid
onze radeloosheid.
Maak ons tot mensen
die U dienen
en er voor elkaar zijn,
mensen met
een sensibel geweten
dat op u
en op uw toekomst
gericht is.
Laat uw dienaar
woorden spreken
die naar uw hart zijn:
woorden die troosten,
die moed geven.
Geef dat uw gemeente
luistert
en haar hart geeft
aan U
en uw bedoelen.

Schenk ons een goed uur
met elkaar.
Laat uw licht schijnen
in de duisternis
van ons bestaan.
Amen!

1. Ik wil vanmorgen met u spreken over het geweten van de mens, als afsluiting van mijn serie preken over de Bergrede. De Vlaamse schrijver Louis Paul Boon heeft eens gezegd: 'Ik wil niets anders dan de mensen een geweten schoppen'. Het is volkomen duidelijk wat hij daarmee bedoelde. Hij wilde de mensen door het vertellen van verhalen tot mededogen, tot aandacht voor elkaar, tot hoopvol handelen brengen. Hij wist hoe toegesloten en op onszelf gericht wij mensen zijn. Hij wilde ons openbreken naar liefde en hoop toe. Hij wilde dat echter niet door moralistisch op te treden. Hij wilde geen tendenzliteratuur, maar eenvoudig verhalen vertellen, die zo'n werking mogelijk zouden kunnen hebben, als we ze niet alleen met het verstand maar ook met het hart zouden lezen.

Paulus in Romeinen 2: 12 - 24, in het inleidend deel van zijn brief, wil aantonen dat alle mensen ongerechtigheid en liefdeloosheid aankleeft, maar dat dit toch ook weer niet het laatste woord is dat over hen te zeggen valt, niet over joden en niet over de mensen uit de volkeren. Hij wil hun noodzakelijk solidariteit in de schuld laten zien, maar hij wil hen tegelijkertijd een uitzicht bieden. Dat leidt tot een ingewikkeld betoog dat ik in deze preek niet kan uiteenzetten. Ik beperk mij dan ook, en zeg alleen iets over het gelezen gedeelte. Hij zegt daar van de heidenen (de niet joodse mensen) dat die de joodse wet, de tora niet hebben, maar dat ze desondanks zichzelf tot wet, zichzelf tot tora kunnen zijn. Ze laten zien dat het werk in gehoorzaamheid aan de tora in hun harten is geschreven. Daarmee bedoelt Paulus absoluut niet te zeggen, dat er bij de heidenen zoiets als een natuurlijke kennis van God en zijn wet moet worden verondersteld. Over zulke principiële antropologische en dogmatische vragen heeft hij het niet. Hij bedoelt alleen maar: Soms, ineens, onverwacht merk je op, dat er heidenen zijn die van de tora schijnen te weten, ook al kennen ze die niet. Ze zijn als het ware zichzelf tot tora en handelen zonder de wet toch naar de wet. Wonderlijk en verrassend, uitzonderlijk ook. Hoe dat mogelijk is daar reflecteert hij niet over.

Hij constateert dit onverwachte, verrassende feit alleen maar. In dat kader valt de uitspraak waar het mij vanmorgen om gaat: Hun geweten getuigt mede. Kennelijk is het geweten een instantie in de mens die getuigt. Hij heeft zoiets ook later eens gezegd: Gods geest getuigt met onze geest dat wij kinderen Gods zijn (Romeinen 8: 16). Dat gebeurt ook in die uitzonderlijke heidenen: hun geweten getuigt met Gods geest dat ze zich als mensen van Hem hebben te gedragen. En dat geldt, dat is zo hoewel zij Hem niet kennen en van Hem niet weten!

Paulus zegt: die mensen zijn door een echt geweten gestuurd en bezield. Zij handelen gewetensvol. En al zijn er veel en veel meer heidenen van wie dat niet gezegd kan worden, deze weinigen wegen daar toch tegen op, want ze bewijzen dat wel mogelijk is, wat bijna onmogelijk lijkt. Zo is het toevallig ook nog eens een keer. Niet dat die mensen altijd zo handelen. Nee, het is ook in hun leven een uitzondering, om zo te zeggen een genadig moment. Maar dan gebeurt toch weer dat hun gedachten elkaar beginnen aan te klagen. Kortom, dat ze in gewetensnood komen. Hun geweten wijst ze niet alleen de weg, maar veroordeelt ze ook als ze deze weg niet gaan. Soms zegt het geweten achteraf: Het was misschien niet goed wat je deed, het moet anders. Of het zegt: Het was niet helemaal goed, maar je bent verontschuldigd. Of misschien ook zegt het geweten: Goed zo, dit was de rechte weg. Ten slotte betrekt Paulus dit gebeuren op Gods uiteindelijk oordeel, wanneer het oordeel van het geweten volgens hem samenhangt. De maatstaf van dat oordeel is volgens Paulus' evangelie: Jezus Christus.

Heeft de mens zo'n geweten? Het antwoord op die vraag is niet eenvoudig te geven. De idealisten zagen in het geweten van de mens de doorslaggevende stem. Zij vereenzelvigden het geweten met de stem van God in ons leven. En zij gingen ervan uit dat ieder mens een geweten had, dat in hem sprak als aanklager en rechter. Daarop is terecht heel veel kritiek geoefend. Sigmund Freud bijvoorbeeld heeft gezegd: De inhoud van het geweten (het Über-Ich) wordt bepaald door de eisen die de culturele en maatschappelijke werkelijkheid aan de mens stelt en die in de jonge mens worden ingehamerd door de autoriteit van de vader. Dat leidt dan in het latere leven tot allerlei neurosen en conflicten, omdat het driftleven zo wordt verdrongen. Friedrich Nietzsche zag in het geweten dat door het christendom was gevormd een begrip dat alleen voor

zwakkelingen gold, want het was uitvloeisel van een slavenmoraal. De slaaf is machteloos en liegt daarom allerlei deugden bij elkaar: zijn onmacht om zich te wreken wordt tot vergevingsgezindheid zijn onderworpenheid tot deemoed: hij spreekt van vergeving en zweet erbij! Het geweten was voor Nietzsche alleen voor slappelingen. En Karl Marx zag in de heersende moraal, die door het geweten werd gedekt, niet anders dan de eisen die de heersenden aan hun ondergeschikten stelden. Spaarzaamheid en ijver worden door de heerser afgedwongen en hebben niets te doen met de ware vrijheid. Hieruit kunnen we concluderen dat de mens zijn geweten door allerlei 'godheden', door allerlei 'machten' en 'overheden' laat vullen. In het geweten spreekt bepaald niet alleen de waarachtige God, maar heel vaak, misschien meestal een afgod. De vraag dus of de mens een geweten 'heeft', kan niet met een ondubbelzinnig ja worden beantwoord. Hij heeft een geweten als iets dat hij zomaar weer verspeelt en kwijt is. Hij heeft een onuitroeibare neiging zich aan de heersende machten en aan de heersende moraal over te geven en de vrijheid die het geweten kenmerkt te verspelen. Karl Barth beeft in 1928 over het geweten gesproken in zijn colleges. Hij ziet het geweten niet als een antropologisch, maar als een eschatologisch gegeven. Dat is een heel belangrijk inzicht en wij kunnen er ons voordeel mee doen: Het geweten is niet eenvoudig een gegeven (een datum), iets waarover de mens beschikt, maar iets dat ons steeds weer gegeven moet worden (een dandum), iets waarop we mogen hopen. Onder de vele stemmen die ons leven beheersen en die in ons spreken en met elkaar twisten, is er misschien toch een doorslaggevende stem, de stem van de toekomst, de stem van God zelf. We moeten dus leren waar het op aankomt. We moeten leren onderscheiden. Om het echte geweten te vinden dienen we ons open te stellen voor de doorslaggevende stem van God zelf, die in ons geweten wil spreken, zodat het begint te getuigen. Psalm 51 is een gebed, dat dit prachtig verwoordt. 'Schep in mij een rein hart, o God, en vernieuw in mijn binnenste een vaste geest, verwerp mij niet van voor uw aangezicht en neem uw heilige Geest niet van mij, hergeef mij blijdschap over uw heil en laat een gewillige geest mij schragen'. In de innerlijke dialoog wordt met aandrang, met aandacht, met hartstocht gezocht en verzocht om helderheid: Wat zegt Gij, o God, wat wilt Gij dat ik doen zal? Hoe zoek ik uw toekomst en maak haar nu reeds voor mijn deel waar? Ons perspectief mag zijn de toekomst van recht en vrede ons door God beloofd. Het geweten als eschatologische categorie is daarop gericht. We hebben een geweten voor zover wij nu reeds

die mens van de toekomst zijn. Het evangelie ziet ons niet vanuit het verleden: wie wij waren. Ook niet vanuit het heden: wie we zijn. Maar vanuit Gods toekomst wie we zijn zullen. We weten nog niet wat we zijn zullen, maar als het geopenbaard wordt zullen wij blijken als god te zijn (1 Johannes 3, 2). We zijn aangelegd op de volkomenheid. De ethiek wordt dus ook eerst wat als er een spoortje chiliasme in zit. Dan zeggen we met Jeremia, wijzend naar de toekomst die nu reeds relevant is: De tora is in ons hart geschreven. Of, met Paulus: Gods Geest getuigt met onze geest dat wij kinderen van Hem zijn. Maar ook het omgekeerde geldt: In het geweten wordt Gods gebod tot onze eigen stem, zodat we zeggen kunnen, met het lied van Jan Wit over Deuteronomium 30:

Het woord van liefde, vrede en recht
is in uw eigen mond gelegd,
is in uw eigen hart geschreven.

Als dit niet zo zou zijn zouden de vreemde machten en goden ons geweten blijven beheersen en zou het nooit wat worden met de humaniteit. Als de mens was gedefinieerd door zijn verleden en met ketenen gebonden aan het heden, dan zouden Freud, Nietzsche en Marx gelijk hebben, die hebben opgemerkt hoezeer het geweten door vreemde krachten wordt beheerst. Het geweten wordt pas tot wat het is vanuit Gods toekomst. Dan is het een revolutionair principe! Dan zijn we waarlijk vrij. De wet is ons niet vreemd meer, maar geïntegreerd in onze autonomie. Nu zijn we eerst recht autonoom. Nu zijn we eerst recht vrij.
Maar we hebben die status niet vanuit onszelf. Zij moet ons steeds weer opnieuw gegeven worden, als een genade. Daarom mogen we het gebed niet schrappen uit ons levensprogram. Het gebed is de waarachtige voltrekking van de innerlijke dialoog. Die blijft in een kringetje ronddraaien, als zij niet gericht is op de werkelijk bindende en bevrijdende macht, op God in de Messias. Anders blijven we in onszelf vastzitten en delibereren eindeloos. Alle stemmen in ons zijn dan van gelijke kracht en waarde. Maar als we bidden is er plotseling die bindende en bevrijdende stem, die een einde maakt aan de overlegging: we zijn dan vrij tot de daad. Biddende vragen we: wie ben ik? wat mag ik hopen? wat moet ik doen? Wie zo zoekt vindt ook. Dat is wat Meister Eckhart bedoelde met de 'Seelenspitze': de spits van onze geest die God raakt en omgekeerd door God geraakt wordt. Alle waarachtige, niet op vereniging met God, maar

op ontmoeting met Hem gerichte mystici hebben gezocht naar het punt waarop onze ervaring ophoudt en overmocht wordt door de werkelijk bindende en bevrijdende stem.

Voordat hij in 1968 in ongenade viel bij de communistische heersers, heeft de Praagse filosoof Milan Machovec geschreven: 'Voorzover de moderne mens het gebed alleen maar schrapt uit zijn leven, zonder dat het hem lukt het menselijke dat in het gebed is vervat te demystificeren en te bevrijden, verliest hij de innerlijke dialoog met zichzelf, kan niet groeien in zijn bewustzijn en vervalt in cynisme en scepsis'. Hij verweet aan zijn marxistische broeders dat ze dit innerlijke gesprek niet kenden en niet toelieten en derhalve vervielen in een terreur, die het geweten bindt dat zo op den duur afsterft. Het geweten werd gevuld met de partijlijn: goed is wat de partij doet. Het geweten werd verzwolgen door een vreemde macht die het geweten zijn vrijheid benam. Het innerlijke gesprek, 'het model van het gebed ' (zo noemde Machovec het) was onmogelijk geworden. Naar mijn mening kon Machovec nadat hij dit gezegd had eigenlijk geen atheïst meer blijven, want zo' n innerlijk gesprek is zinloos als het niet een ' tegenover' vindt, dat meerder is dan het menselijk hart: de stem van de mensgeworden God. Als er geen stem is die niet alleen uit ons maar ook tot ons komt met bindende kracht, wordt het gesprek een eindeloze zaak, die zo vermoeit dat wij dreigen terug te vallen op ideologie.

Het zou een ramp zijn van wereldhistorische omvang, als wij braken met het gebed, heeft Miskotte eens gezegd, want zo voeg ik eraan toe: dan sterft het geweten af. Daarover spreekt de gelijkenis die we gelezen hebben. Die spreekt over een rechter die zich om God niet bekommerde en zich aan geen mens stoorde. We moeten daarbij bedenken dat een rechter tot opdracht heeft zich juist met Gods recht bezig te houden en dat met zorg en aandacht toe te passen op de mensen. Hij faalt niet alleen als mens, maar ook als rechter. Hij is niet alleen een onrechtvaardige rechter, zoals de titel luidt in de vertaling van 1951, maar hij is zelfs ongevoelig en afgesloten voor elke vorm van recht. Hij is een 'onrechter'! Het gaat hem uitsluitend om zichzelf. In diezelfde stad is er een weduwe die vraagt haar recht te doen tegenover haar tegenpartij. Zij vraagt recht voor zichzelf, omdat zij weet recht op recht te hebben. In zoverre komt zij op voor alle ontrechten en verdrukten die hetzelfde recht hebben, maar zich niet kunnen doorzetten. Zij staat met haar fervente actie borg voor hen.

Zij klopt aanvankelijk tevergeefs aan. Maar de rechter wil van het gezeur af en is bang een klap in zijn gezicht van de vrouw te krijgen en daarom doet hij recht, hoewel hij er geen zin in heeft.

Deze vrouw in haar woedend verzet en haar stugge volhouden is voor Jezus een beeld van de biddende gemeente, die God vraagt om te doen waar Hij voor staat: rechtdoen aan weduwe en wees, aan ontrechte en verdrukte, en dat voorgoed door zijn Rijk van vrede en recht te doen komen. Die vrouw in haar desolaatheid, haar aanvechting, rechteloosheid en eenzaamheid is in dezelfde toestand als de schare van vermoeiden en beladenen, tot welke Jezus zijn Bergrede richtte. Hij wil met dit verhaal in die vermoeide en beladen schare het bidden dat tot verzet leidt wakker roepen. Hij wil dat ze pleitbezorgers en partijgangers vinden in de discipelen, de gemeente die op de eerste rij zit. Hij pookt het vuur op dat onder de as van de desolaatheid broeit: Hij wil dat ze het Koninkrijk van God met hartstocht, onbezorgd en met ferventie zoeken. En als ze dat doen, dan is bidden ontvangen en kloppen opengedaan worden.

Waarom lijkt God met het Rijk te talmen, waarom komt het niet vandaag?, vraagt Jezus zich af. Is hij een onrechtvaardige rechter en laat Hij de verdrukten en ontrechten wachten en wachten? Luistert Hij niet naar hun roepen, wordt die zucht niet tot een gebed in zijn oor? Dan komt er zo'n gezaghebbend woord van Jezus, maar niet van boven, niet autoritair, maar zo'n woord dat Hij uitstoot terwijl zijn ogen tranen: Ik zeg u, dat Hij hun spoedig recht zal verschaffen! Maar dit gezaghebbende woord is niet het laatste. Er volgt nog een woord, vol twijfel en aanvechting: Als de Zoon des mensen komt zal Hij dan geloof vinden op aarde? Jezus ziet het Rijk komen en niemand verwacht het, niemand rekent erop, iedereen is met zijn eigen zaakjes bezig… en vooral: Er is nergens meer een ontrechte, desolate vrouw, geen schare van vermoeiden en beladenen meer die roept en zucht, niemand die bidt! Zal de Zoon des mensen dan wel kunnen en willen komen? Is het talmen van God misschien daarom? Luisteren de mensen nog naar de innerlijke stem van het geweten of zijn ze verzonken in vergetelheid? Zijn ze nog verontrust en verlangend, of vieren ze het feest van de welvaart en laten ze de anderen stikken? Hoe kan dan die inclusieve gestalte van de Mensenzoon, die staat voor humaniteit, voor de medemenselijkheid, voor de liefde en de solidariteit, voor het borg staan voor elkaar, hoe kan die zich openbaren?

Als wij de innerlijke dialoog verloochenen, wij houden op met bidden en verloochenen het geweten, dan zal het messiaanse leven onder ons verkommeren. Autonomie en vrijheid kunnen alleen maar gedijen en hun zin bewaren als zij gegrond zijn in een geweten, dat luistert naar Gods belofte en gericht staat op Gods toekomst, zodat recht en liefde niet ambivalent blijven maar hun innige eenheid vinden in de volkomenheid van het Rijk waar ze elkaar zullen omhelzen. Het geweten kan en mag zich nooit beroepen op zichzelf, maar alleen op het gehoorde woord. Gewetensvrijheid is dan ook geen vorm van 'elk wat wils'. Het geweten moet altijd bereid zijn rekenschap af te leggen van de hoop. Een waar geweten beroept zich op de belofte, op de stad van de toekomst. In 1970 heb ik dit genoemd (een titel van een boek van mijn hand): *Het beroep op de stad der toekomst*. Er spreekt een zekere agressie uit de woorden van Louis Paul Boon, als hij zegt dat hij de mensen een geweten wil schoppen. Ik kan mij niet alleen voorstellen dat hij zo spreekt, maar het ook heel goed begrijpen; ik deel zijn woede, want de wijze waarop wij de zelfbeschikking, de autonomie grondeloos verabsoluteren leidt ertoe dat wij haar inderdaad maken tot een 'elk wat wils' en dat voert tot een wetteloosheid, een normloosheid zonder weerga, zelfs op den duur tot chaos. Dat maakt je verdrietig, maar ook boos en agressief. Het is begrijpelijk. Jezus heeft de zachtmoedigen zalig gesproken: Hij heeft de schare en haar partijgangers gezien als de kiemcel van een gemeente die biddend om een geweten een geweten 'heeft'.

Zalig zijn wij als wij het beseffen en waar laten zijn in onze levens. Ja, als we zouden breken met het gebed en de innerlijke dialoog zouden opgeven, de ruimte van het geweten niet zouden laten gelden, dan zakken we af en komen straks om in om in een poel van superindividualistische willekeur, waarin het samenleven en zo op den duur ook het leven der mensen verstikt. Zalig zijn de sensibelen tot wie de boosheid, het geweld, de gevoelloosheid en de leugen van de wereld, maar ook de onweerstaanbare belofte van God, zijn vrede en zijn recht, zijn liefde en trouw doordringen. Als het één ding is, het geweten, dan is het kwetsbaar! Het geweten is een charisma dat ontspringt aan het trauma. Alleen wie met de Messias lijden, zullen met hem verheerlijkt worden (Romeinen 8, 17).

10 december 2000

Gelezen werd Jesaja 35, 1-10, Romeinen 8, 23-26 en Mattheüs 11, 2-15

Gebed voor de prediking

Heer onze God,
wij zijn hier bijeen
om u te prijzen
om uw liefde en trouw
en om wat Gij aan de wereld en
de mens hebt beloofd
in uw Woord.
Geef ons dat wij U
navolgen in het leven
en de liefde leren
die Gij ons voorleefde.
Geef ons dat wij de hoop
die Gij hebt gewekt
door uw liefde niet verliezen,
nu niet en straks niet en nooit.
Laat uw dienaar met blijdschap
getuigen van uw spreken
en geef de gemeente
een luisterend oor
en een gevoelig hart
dat uw Woord indrinkt.
Geef ons een goed uur met elkaar,
waarin we bepaald worden
bij wat het inhoudt
een waarachtig mens te zijn,
zoals Jezus Messias
voor de wereld
en voor ons mensen is geweest.
Amen.

1. Wij willen op deze tweede adventszondag samen over de hoop en de verwachting spreken. We doen dat n.a.v. de vraag die Johannes de Doper vanuit zijn gevangenis aan Jezus gesteld heeft.

In de griekse mythologie wordt het verhaal verteld van de held Prometheus die het vuur van de hemel heeft gestolen. Dat werd hem niet in dank afgenomen door de oppergod Zeus, woedend keek de wereldheerser toe hoe het menselijk geslacht deze misgunde gave zich heeft toegeëigend, het vuur dat alle technische ontwikkeling heeft mogelijk gemaakt. De Grieken wisten dat de goden altijd jaloers zijn en dat bleek ook waar te zijn. Onmiddellijk zendt hij de mensen een hevig kwaad om hun macht alsnog in te perken. Het kwaad kwam in de gedaante van een beeldschone vrouw, aan wie iedere godheid een onheilbrengende gave had meegegeven. Haar naam was Pandora en die betekende 'draagster van alle gaven'. Zij verscheen tussen de argeloze mensen en vond overal bewondering en genegenheid. De broer van Prometheus, Epimetheus was zo argeloos en daardoor onvoorzichtig dat hij van haar een fraaie doos aannam, hoewel hij daarvoor door zijn broer ernstig was gewaarschuwd. Hoe zwaar echter zou deze goedgelovigheid zich aan de hele mensheid wreken. Want nauwelijks was de doos van Pandora opengemaakt of allerhande ziekten, rampen en smarten vlogen eruit en verspreidden zich snel over de mensen. Epimetheus klapte de doos dicht voordat ook de hoop eruit was gevlogen. Die bleef dus achter in de doos.

Friedrich Nietzsche, de grote negentiende-eeuwse filosoof, verklaart deze mythe zo, dat hij zegt: het was een grote ramp dat de hoop (elpis) in de doos achterbleef, want nu bleven de mensen hopen op betere tijden zonder rampen en angsten. Was de hoop er ook maar uitgevlogen. Ik weet niet of dit de juiste verklaring is, al weet ik wel dat Nietzsche van zijn vak professor in de filologie en ook in het Grieks was geweest in Bazel. Hij had er dus wel verstand van, maar het kwam wel in zijn kraam te pas. Nietzsche is inderdaad de filosoof die de mensen de hoop heeft willen afraden en ontnemen. Hij vond religies als het jodendom, het christendom, maar ook bewegingen als het socialisme en de democratie vanwege de hoop die zij predikten verwerpelijk. 'Groeneweide-geloof', spotte hij. Hij leerde daarentegen de 'ewige Wiederkehr aller Dinge': het blijft altijd gelijk in de wereld, ondanks de veranderende toestand verandert er in wezen niets. En dat moet je als iets positiefs leren verstaan, dat

moet je met vreugde leren begroeten. Hij kwam op voor de oude gedachte van de romeinse stoa: amor fati, liefde tot het noodlot, dat de wereld beheerst en zich tegen alles in doorzet, een eeuwige wet die maakt dat er in wezen niets verandert. Het is nodig dat de mensheid de hoop opgeeft en zonder hoop en verwachting leeft, maar zich wel inspant om het mens-zijn hoger te planten en de supermens, de aristocratische machtsmens tot stand te brengen. De hoop echter maakt alle dingen twee keer zo erg, want hij wordt altijd weer de bodem in geslagen. Als je niet hoopt ben je gelukkiger en sterker! Op de kracht van de wil tot macht komt het bij Nietzsche aan.

Ik heb u deze mythe en haar nietzscheaanse interpretatie in de herinnering geroepen, niet omdat zij belachelijk zou zijn – verre van dat -, ook zeker niet om mij er zonder meer van af te keren. Het is een uiterste consequentie van het vermoorden van God, dat plaats heeft gevonden in onze wetenschap en cultuur. En het is niet te ontkennen, dat zoiets is geschied. Waar God is verdwenen, is geen hoop meer, daar is de horizon uitgewist. En nostalgie naar vroeger, heimwee naar een terugkeer van God is verkeerd. Daarom kan Nietzsche niets anders aanbevelen dan: Mens, geef de hoop op en leef gelukkig onder de ijzeren wet van het noodlot en de eeuwige wederkeer aller dingen!

Nietzsche heeft zonder meer gelijk daarin dat het jodendom en het christendom vormen van geloof zijn, die van begin tot einde doortrokken zijn van hoop en verwachting. En we willen ons vanmorgen afvragen of we de hoop niet zouden moeten schrappen van de christelijke agenda. We laten ons door Nietzsche aanvechten en vragen ons af of hij niet op zijn minst een beetje gelijk heeft. Is het niet zo dat de ongebreidelde hoop, de utopie, iets gevaarlijks heeft en dat zij ons kan afhouden van het heden waarin we gelukkig kunnen zijn, als we de condities van het mens-zijn aanvaarden?

Paulus heeft gezegd: Hoop die gezien wordt is geen hoop. Hoe zou men hopen op wat men gezien heeft ? Hopende op wat je niet gezien hebt, verwacht je het met volharding (Romeinen 8: 24v.). Op een andere plaats zegt hij: Tegen hoop op hoop (Romeinen 4: 18), dus zoiets als tussen hoop en vrees. En de Hebreeënbrief zegt hij, dat Abraham standvastig bleef, als ziende de Onzienlijke (Hebreeën 11: 27). Het eerste dat wij hieruit moeten leren is, dat het voorwerp van de hoop 'ongezien' is. Hoop is iets anders dan verwachting,

in de toegespitste zin. Verwachting in de zin van prognose ziet tendenties, soms manifest, soms latent, die wijzen in de richting van wat verwacht wordt. De verwachting ligt in de lijn van de mogelijkheden die zich aftekenen. De verwachting hoeft ook niet positief te zijn; zij kan heel wel juist somber zijn. Maar de hoop daarentegen rust niet op waarneming van mogelijkheden. Zij wordt los daarvan gekoesterd. Hoop is ook nimmer somber, maar altijd gericht op vervulling. Hoop rekent tegen alles in met verrassingen, zij is gericht op verbetering, zij richt zich op een humanere toekomst. Soms ook hoopt zij op een veranderend, vernieuwend ingrijpen. Maar zij hoeft weinig of niets te zien van wat zij verwacht. Er hoeven geen kansen en mogelijkheden in het bestaande gegeven te zijn, die in de richting van het gehoopte wijzen. Het kan soms zo zijn, maar het hoeft niet. Hoop is anders verworteld dan in de gegeven mogelijkheden. Hoop is in zekere zin 'blind' vertrouwen waaraan de mens zich overgeeft. Hij hoopt misschien tegen beter weten in. Want de hoop laat hem niet los, de hoop beheerst hem. Hij kan en wil haar niet opgeven.

Maar dat wil niet zeggen dat de hopende mens niet hóópt te zien en dat hij niet op vervulling uit zou zijn. Integendeel: daarop is de hele hoop juist gericht. De volharding waarvan Paulus spreekt is juist het doorzettingsvermogen en de lijdensbereidheid die een mens bezielen tot aan de vervulling, als eindelijk de zin en het doel van de geschiedenis openbaar wordt. Er is ook een tekst van Paulus die hier duidelijk over spreekt. Helaas echter, hij is altijd verkeerd vertaald. In I Korinthiers 15: 19 zegt hij niet, wat gewoonlijk vertaald wordt: Indien we alleen voor dit leven onze hoop op Christus gebouwd hebben, zijn we de beklagenswaardigste van alle mensen, alsof het hem in deze perikoop om de hemelse zaligheid ging. Maar hij zegt juist dit: Indien we in dit leven alleen maar op Christus gehóópt hebben (en dus niets gezien hebben), zijn we de beklagenswaardigste van alle mensen. Paulus verlangt vurig iets te zien, ook in dit leven. Hij hoopte namelijk dat binnen die spanne het Rijk zou komen. Zo vurig is Paulus' ongeziene hoop: hij verlangt niets sterker dan te zien. En hij schouwt naar tekenen dat het begint.

Op een uiterst dramatische wijze komt dit zelfde tot uiting in het indrukwekkende, adembenemende verhaal van Johannes de Doper, die vanuit de gevangenis een vraag aan Jezus stelt. Johannes is gevangen genomen door Herodes omdat hij kritiek op diens niets ontziende huwelijksmoraal had geleverd. Hij is gevangen genomen

en opgesloten in een kerker, waar hij niet uit zal komen, maar waarschijnlijk zijn dood tegemoet moet zien. Hij zit in zijn dodencel. En hij is inderdaad omgebracht. In die droeve, uitzichtloze omstandigheden heeft hij gehoord van de werken van de Messias en laat hij door zijn leerlingen Jezus een vraag stellen: Zijt Gij het die komen zou of hebben wij een ander te verwachten? Hij krijgt niets anders ten antwoord dan wat hij al gehoord had: dat de werken van de Messias geschieden. Daar moet hij tevreden mee zijn. Gewoonlijk wordt in de commentaren gezegd dat Johannes 'twijfelde'. Dat lijkt mij een voorbarige conclusie en dus onjuist. Opvallend is juist dat Johannes de moed en de volharding om te blijven hopen helemaal niet opgeeft. Hij zegt immers: Als Gij het niet zijt, dan moet ik een ander verwachten. En het woord dat hij voor verwachten gebruikt (prosdokaoo) betekent volgens Liddell-Scott: expect whether in hope or in fear. Leven dus tussen hoop en vrees. Het is dus misschien beter met hoop te vertalen.

De hoop gaat door. De hoop is onblusbaar in zijn hart. Bovendien is de vraag ook echt en waarachtig. Hij wil weten of het waar is dat Jezus de Messias is, want hij heeft van al die werken gehoord die rondom hem gebeuren. Hij vraagt aan Jezus of Hij het is, de Messias, de Mensenzoon. Nu moeten we *niet* denken dat Jezus op deze vraag een pasklaar antwoord heeft. Wij moeten niet denken dat Jezus een messiaans bewustzijn heeft. Jezus zelf heeft op de vraag ook geen vastliggend antwoord, omdat Hij het ook nog niet weet, of Hij zijn weg voleindigen zal, of Hij de liefde volbrengen kan. Jezus is geen Messias zoals iemand doctorandus is: Hij draagt geen titels. Hij heeft een opdracht aanvaard, waaraan Hij zwaar tilt, die het uiterste van Hem vraagt en die Hij waar moet maken langs wegen van lijden en dood. Hij wordt op velerlei wijzen verzocht om anders te handelen, de weg te gaan van het spectaculaire wonder, van de macht om de macht en de goddelijke onkwetsbaarheid, van het heldendom dat bewondering en instemming verdient. De verloochening van zijn zaak ligt overal op de loer. Hij heeft zijn weg en werk nog lang niet volbracht en nog lang niet waargemaakt. En zeker nog niet, waar het op uit zal lopen, met zijn dood bezegeld. Hij moet nog gehoorzaamheid leren uit wat Hij te lijden krijgt, om met de Hebreeënbrief (Hebreeën 5, 8) te spreken. Vandaar ook het antwoord, dat bevestigt wat Johannes al gehoord had. Johannes had van de werken van de Messias gehoord en hij krijgt inderdaad alleen maar bevestigd dat het geen loos gerucht was. Meer dan dit verneemt hij niet!

En ook Jezus zelf verwondert zich over die werken, die helemaal niet vanzelf spreken, maar ook in zijn ogen tekenen en wonderen zijn, die verwondering verdienen.

Johannes wil zien in dit leven, net als Jezus zelf trouwens en ook Paulus. Het is opvallend dat onder de werken die uit Jesaja 29 en 35 worden geciteerd een werk, dat in de profetie wel genoemd wordt, ontbreekt, namelijk dat gevangenen bevrijd worden. Daarover rept Jezus niet en Hij laat het weg. En dat is juist datgene wat Johannes ook niet verwachten kan maar waar hij vurig op hoopt, als door een wonder. En we weten dat het ook niet gebeurd is, maar dat Hij is omgebracht: zijn hoofd wordt op een schotel de feestzaal ingebracht. Maar iets dergelijks geldt trouwens ook van de andere werken. Niet alle blinden zijn ziende geworden: de meeste zijn blind gebleven. Niet alle lammen wandelen: de meeste zitten nog neer. Niet alle melaatsen zijn gereinigd: de meeste zijn nog ziek en uitgestoten. Niet alle doven horen: de meeste zijn nog doof als kwartels. Niet alle doden zijn opgewekt, het geldt misschien slechts voor een enkeling. Met andere woorden, wat er te zien is zijn tekenen (terata, semeia), dat zijn gebeurlijkheden die ergens heenwijzen, wonderen, uitzonderingen, waar je je over verbaasd, maar je kunt ze ook negeren en zeggen: Wat zou dat? of: Is het wel waar? How do you know? Is het geverifieerd? Deze tekenen zeggen alleen iets voor wie gelovig zijn, maar niet voor wie niet geloven of willen geloven. Als er geen geloof is kan Jezus ze zelfs niet eens doen (Mattheus 13: 58). De tekenen worden verstaan als de 'tekenen' van een baring, die op komst is: het gaat gebeuren. Het is echter slechts een analogie, want de tekenen zijn geen tendenties, geen ontwikkelingen die samengenomen op een resultaat wijzen. Ze verwekken wel hoop, maar geen gegronde verwachting. Johannes is in zijn gevangenis nog alleen, nog eenzaam: ook van hem wordt gevraagd de hoop niet op te geven, van hem wordt gevraagd te hopen op wat hij niet ziet en niet zien zal. En dat is ook wat hij doet in hoop en vreze.

Nu kom ik terug op Nietzsche en zijn interpretatie van de doos van Pandora en ik vraag: Heeft hij geen gelijk als hij zegt: Geef de hoop maar op, want ze is toch illusoir. Is de hoop, die licht ziet in de duisternis, niet een ramp te meer, omdat zij vergeefs is. Zonder hoop ben je realistischer en zie je de dingen eerlijk onder ogen. Zonder hoop zul je er misschien wat aan doen, omdat je je niet overgeeft aan illusies dat het wel zal goedkomen. Zonder hoop blijf je de aarde

trouwer. Voor Johannes geldt ook: hij moet sterven, zijn hoofd gaat eraf, met hoop of zonder hoop! Voor wie dit geen aanvechting is, leeft niet echt en bewust in de menselijke geschiedenis. Hij vraagt zich niet af of de utopie niet eigenlijk de rampzaligheid vergroot en verdiept in plaats van bestrijdt en voorkomt. En of zij ons niet afhoudt van het nuchter, adequate handelen. Maken we ons niet iets wijs als we hopen?

In het volgende gedeelte van Mattheus 11 staat een woord van Jezus dat ons in dit verband te denken geeft. Hij zegt: het Koninkrijk van God breekt zich baan... en geweldenaars grijpen ernaar. Deze tekst is de uitleggers nooit helemaal duidelijk geweest en er bestaan dan ook nogal wat onderscheiden uitleggingen van. Voor mij is het meest waarschijnlijk dat de tekst slaat op de gewelddadige wijze waarop de zeloten het koninkrijk wilden verwezenlijken (wat tot een verschrikkelijke ramp heeft geleid). Dat is iets dat in de geschiedenis van de mensen vaak is gebeurd. Men probeerde met geweld de hoop tot vervulling te brengen. Het communisme in de Sowjet-Unie is ook tot dit titanendom overgegaan en is er tenslotte ook aan bezweken. De hoop kan tot geweld en terreur leiden, als zij niet gepaard gaat met geduld en lijdzaamheid, volharding. Misschien dat Jezus ook wel even aan Johannes heeft gedacht als iemand die wel met geweld naar het Rijk zou willen grijpen, omdat hij in zijn benarde situatie een zeker ongeduld niet heeft kunnen bedwingen. Hoe dit ook zij: Jezus bedoelt te zeggen, denk ik, dat we moeten blijven hopen en geduldig, lijdzaam, lijdensbereid afwachten tot de vervulling intreedt. Zij mag nooit boven zichzelf uitgrijpen en gewelddadig worden. Zij mag nooit de vervulling forceren.

Paulus heeft in het dertiende hoofdstuk van de Korinthiërsbrief over de verhouding van geloof, hoop en liefde gesproken. Hij heeft de liefde de meeste genoemd. Waarom? Niet alleen omdat de liefde zichzelf gelijk blijft en het geloof overgaat in kennis en de hoop in aanschouwing, maar ook omdat de liefde in die zin de 'meeste' is dat zij altijd de hoop moet vergezellen. Liefde zonder hoop dat gaat wel, al zal zij altijd weer hoop genereren. Hoop los van de liefde is een groot gevaar. Zij kan dan zelfs tot gewelddadigheid en terreur leiden. Hoop dient te ontstaan en te groeien aan de liefde, wil zij zijn wat zij in bijbelse zin is. Hoop is niet een zelfstandige zaak, die je om zichzelfs wil koestert. De bijbelse hoop is geen utopie. Dat is toch het verkeerde woord voor haar. Hoop is in de Schrift: dat de liefde

in zijn eigen overwinning blijft geloven. Wie liefheeft, hoopt dat de liefde zich zal doorzetten, dat zij uiteindelijk de overwinning zal wegdragen. Hoop is: de liefde zal gezegend worden!

Dit is mij duidelijk geworden op de kring die wij na mijn diensten altijd hebben. Prof. Wijngaarden heeft altijd verdedigd, dat het niet nodig en zelfs niet wenselijk is te hopen. Ik heb de hoop al lang opgegeven, zei hij dan. Daarin leek hij op Nietzsche, die dat ook heeft gedaan. Maar Nietzsche is, waarschijnlijk uit teleurstelling en dépit, gewelddadig geworden, althans met het woord. Hij heeft met wat hij neerschreef in zijn boeken geweld en oorlog verdedigd, soms ongebreideld, zich niet bewust van wat hij zei. Door zijn woordkeus heeft hij zelfs het latere fascisme in de hand gewerkt. Henk Wijngaarden echter zei iets anders: ik kan liefhebben als een zaak er redelijk voor staat, maar ook als zij hopeloos is. En daarin heeft hij gelijk. Toch is mijn antwoord altijd weer geweest: Henk, hoop je dan niet dat althans de daad van liefde gezegend wordt en dat hij ooit zin blijkt gehad te hebben, ja dat de liefde zegeviert op den duur, omdat zij gezegend zal worden? En daarmee is, denk ik echt, zuiver gezegd wat de hoop in de Schrift is. Henk heeft dat ook nooit tegengesproken, al zweeg hij, welsprekend.

Jezus zegt ten slotte tegen Johannes: Zalig is wie aan mij geen aanstoot neemt. Johannes zal dit niet gedaan hebben, aanstoot nemen. In het Duits vertalen we dit woord met: 'irre werden'. En dat is duidelijker: Zalig is wie zich niet door Mij van de wijs laat brengen. Nou dat deed Johannes zeker niet: zijn hoop bleef bestaan, bleef overeind, bleef levend. Hij heeft Jezus echter niet meer kunnen volgen tot zijn einde. Hij heeft zijn lijden en kruisdood niet meer meegemaakt. Hij heeft niet meer gezien hoe Jezus zijn liefde voleindigd heeft. Hij heeft niet meer meegemaakt hoe die liefde de hoop voorgoed heeft doen opflakkeren, zodat ze sindsdien nooit meer is gedoofd. Hopen is bijbels niet een vrolijk en gemakkelijk ding, maar je doet het juist in de donkerte en in de leegte van het gemis en het gebrek: je hoopt tegen de klippen op. En je bewaart de hoop alleen als je liefhebt. Iemand die niet liefheeft, maar koud is, versteend of zelfs haatdragend is, heeft geen recht op hoop. Hoop is en heel teder ding, kwetsbaar, verwondbaar, betwijfelbaar. Je ziet het aan Johannes de Doper.
In de dogmatiek en in de ethiek wordt vaak gezegd (en ook ik heb het altijd verdedigd) dat je een 'eschatologisch voorbehoud ' in acht

dient te nemen. Daarmee is bedoeld dat God zijn Rijk geeft en dat wij het niet kunnen maken. Het Rijk van God is altijd meer dan waarvan wij dromen en dan wij verwerkelijken kunnen. Dat is zeker waar, zelfs heel waar. En het mag nooit worden vergeten. Dus moeten we het Rijk niet willen forceren. Maar het kan toch ook tot een valse berusting leiden en zelfs tot cynisme: God geeft het Rijk wel op zijn tijd - stil maar, wacht maar, alles wordt nieuw - en in die tussentijd richten wij ons in in de wereld en richten we ons ook naar de wereld, leven we conformistisch en geven elk verzet, elke weerstand tegen het bestaande op. Gustavo Gutierrez, de bevrijdingstheoloog, heeft gezegd: Het eschatologisch voorbehoud kan beter vervangen worden door de gedachte dat de hoop door de liefde gedragen wordt en alleen aan de liefde ontkiemt en groeit. Zolang een mens liefheeft, zolang hem de liefde beheerst zal hij nooit naar geweld grijpen en het Rijk willen forceren (de ramp waar Jezus het over heeft). Wie liefheeft hoopt, omdat hij liefheeft en nergens anders om. Hoop is een bijproduct van de liefde. Hoop is het perspectief van de liefde. Daarom is de liefde de meeste. Zo blijven dan geloof, hoop en liefde, maar de meeste is de liefde.

Nietzsche heeft gelijk, dat een te gemakkelijk utopisch denken, dat een onbekookt optimisme, een gevaarlijk ding is, dat ons door zijn illusoir karakter afhoudt van ons geluk in het heden en van de trouw aan de aarde. En die trouw wordt inderdaad van ons gevraagd. Maar Nietzsche zij ook gewaarschuwd: met woorden en daden van geweld kan de toekomst niet geforceerd worden. Geweldenaars mogen er niet naar grijpen. Waartoe we geroepen zijn is: God en de naaste lief te hebben. En als we dat doen zal de hoop, die nog niet ziet, niet sterven, want liefde mag hopen dat zij ooit wereldwijd gezegend wordt en ook zegeviert. Inderdaad, Paulus heeft gelijk: Geloof, hoop en liefde blijven, maar de meeste is toch de liefde. Aan haar ontkiemt de hoop!

28 januari 2001

Gelezen werd: Psalm 106, 1 en 2, 12-27 en 43-48 en Mattheüs 11, 16-30

Gebed voor de prediking

Heer onze God,
wij bidden U
dat Gij ons met uw Geest
nabij wilt zijn
en ons troosten en bemoedigen,
want veel van wat gebeurt
en wat gedaan wordt rondom ons,
maar ook door ons,
getuigt niet van U en de liefde
die Gij betoond hebt
in Jezus Christus onze Heer.

Geef dat wij
een saamhorige gemeente
mogen zijn,
die U volgt op uw wegen
van liefde en trouw,
die zich inzet voor hen
die niet mee kunnen komen
en achter raken
of zelfs afvallen.

Geef ons een goed uur
van bezinning
op onze roeping
en opdracht in dit leven.
Verhoor ons om Jezus' wil.
Amen.

1. Het bijbelgedeelte dat wij gelezen hebben wordt in de rooster van de driejarige lezing overgeslagen. Misschien heeft men het een niet zo passend stuk gevonden, omdat het te agressief is. Het vriendelijke, zachte beeld van Jezus wordt er grondig door verstoord. Jezus gaat in dit stuk ontzettend te keer, Hij heeft een ongelofelijke woedeuitbarsting, die Hij in krachttermen tot uiting brengt. Het is bepaald geen zoetsappig stuk. Omdat wij de tolerantie hoog in het vaandel voeren, zint zo'n verhaal ons niet erg. We houden niet van opgewondenheid en zeker niet van onverdraagzaamheid. We laten graag iedereen vrij in wat hij zegt en zeker in wat hij denkt. En dat geldt in het bijzonder voor geloofsovertuigingen, want die zijn per slot van rekening geheel privé. Je mag ze dus koesteren in allerlei varianten en meningen. Niemand zal je er in onze cultuur over lastigvallen. Ze zijn eigenlijk alleen maar interessant om in de vrijblijvende sfeer van de small talk op verjaardagen en partijen wat over te keuvelen, zonder het beweerde al te ernstig te nemen. Invloed op onze maatschappelijke omgang heeft zo'n overtuiging toch nauwelijks of niet. De meningen en overtuigingen zijn voor ons een betrekkelijke zaak, omdat ze uiteindelijk toch niet te funderen zijn. Ze berusten op persoonlijke voorkeuren en gevoelens. Waarom zou je elkaar daarin niet vrijlaten. Overtuigingen zijn een kwestie van smaak en over smaak valt niet te twisten. Het zijn vooral ook de zinvragen en de levensvragen die aan het individu en zijn gevoelens moeten worden overgelaten. Want de beantwoording ervan is in onze ogen willekeurig en gevoelsmatig, omdat er nu eenmaal geen enkel houvast is. Er is geen transcendentie of geen goddelijke stem, die de doorslag geeft. Dit soort vragen valt geen grens aan onze tolerantie, behalve jegens degenen die deze verdraagzaamheid schenden door hun eigen keuze te verabsoluteren en op te dringen. We laten de beantwoording van zulke vragen dus over aan de vrijheid van de individu. Voor zover er gesprek over noodzakelijk zou kunnen zijn verhinderen we dat door procedures in te stellen, die de zelfbeschikking beschermen. Daardoor wordt het zoeken naar een gemeenschappelijke maatstaf gesmoord in de suiker der zogenaamde tolerantie. Kortom: we laten elkaar volkomen vrij, zolang we maar geen daden doen of misdaden plegen die het vrijemarktsysteem in gevaar brengen.
Het voorgelezen gedeelte, dat overgeslagen wordt bij de driejarige lezing, getuigt van een andere geest. Een geest die wij onverdraagzaam zullen moeten vinden. Waarom die razernij van Jezus? Wie dwingt de mensen in die steden naar Hem te luisteren, op Hem te letten, zijn wonderdaden op te merken?

Er lopen wel meer van die wonderlijke halve profeten en tovenaars rond, die hun kunsten vertonen. Waarop is die woede gegrond? Wat geeft hem het recht zich zo kras te uiten? De evangelist heeft het toch nodig gevonden ervan te verhalen. Een paar hoofdstukken verder gaat hij nog verder en vertelt van het uitdrijven door Jezus van vee en kooplieden uit de tempel, en wel met een zweep. Ook een geweldige razernij en een woedeuitbarsting zonder weerga.

Het lijkt dus goed om eens nader te zien wat Jezus' woede heeft opgewekt en waarom Hij zich zo verschrikkelijk kwaad maakt. Zo'n verwaarloosd gedeelte kan rijke schatten aan inzicht en kritiek bevatten, al staat het ook dwars op onze opvattingen en ideeën. Het NBG heeft erboven gezet: Strafrede tegen de tijdgenoten. Die titel is formeel niet onjuist, maar is toch niet echt goed. Strafrede is een te ouderwets woord, dat de zaak van de Jezus' boosheid een beetje van ons vervreemdt. Het is in werkelijkheid geen rede; het is eerder: een woedeuiting, misschien zelfs een scheldkanonnade. Jezus maakt zich ontzaggelijk kwaad. Hij vervloekt de steden Kapernaum, Bethsaida en Chorazin. Hij is door het dolle heen en gaat flink te keer. En het woord 'tijdgenoten' (dat op zichzelf goed vertaald is) schept ook afstand. Jezus spreekt van 'dit geslacht'. Het woord dat gebruikt wordt, 'genea', betekent naast geslacht ook ras. Waarmee zal ik dit ras, dit soort vergelijken. Dan komt het dichterbij, want zijn wij ook niet van dat ras en van dat soort? De woedeuiting heeft - volgens de evangelist, want daarom vertelt hij het - een wijdere strekking. Ook zijn gemeente kan erdoor getroffen worden. En ook wij, de huidige lezers, ontspringen de dans niet. Chorazin, Bethsaida en Kapernaum staan pars pro toto. Alle andere steden en dorpen zijn als het erop aankomt ingesloten.

Wat zegt Jezus van dit geslacht? Hij zegt: Het zijn net kinderen op het marktplein, die aan het spelen zijn. Maar het gaat mis, want niet alle kinderen willen meedoen. Er zijn ook nogal wat spelbrekers. Tegen hen wordt gejouwd door de kinderen die wel zin in spelen hebben. 'Doe niet zo misselijk! Wij spelen hier fluit en jullie willen niet dansen. Wij zingen klaagliederen en jullie kloppen je niet op de borst. Wat is dat voor dom gedoe. Speel mee of rot op!' Jezus vergelijkt dat met Johannes de Doper en Hem zelf. Johannes was een boetprediker, een beetje een ascetische figuur, hij at niet en dronk niet, en riep op tot boetedoening en erkenning van zonde. Hij was een man die, om zo te zeggen, een klaaglied zong, want hij wilde verandering,

bekering en vernieuwing. Maar de mensen waren er niet van gediend. Ze zeiden: Hou toch op, man, je hebt zelf een boze geest, je bent bezeten! En toen kwam Jezus daarna. Hij trad op als bruidegom, voelde zich zo en vierde feest, Hij at en dronk en liet het breed hangen, ging om met iedereen en bruiste van levensliefde. Ook daarvan waren de mensen niet gediend. Ze zeiden: Ach wat! een veelvraat, een uitvreter, een wijnzuiper, een feestneus die eet en zuipt met tollenaars en andere zondaars. Ook al niets. Weg met die man. Geef ons dan nog maar liever Johannes de Doper, hoewel: die lusten we ook niet. Weg met allebei ! Dat beiden, Johannes en Jezus, in Gods wijsheid waren geschonken aan dit geslacht en dat het daarom ook goed en rechtvaardig was wat ze deden, is waar, maar het doet hun niets. Zij nemen afstand van beiden. Kortom: Johannes en Jezus beiden hebben de tijdgenoten als vervloekt irriterende spelbrekers beleefd.

Waarom is Jezus zo opgewonden? Waarom laat Hij zich zo woedend uit? Waarom generaliseert Hij zo hevig? Omdat Hij diep gekwetst en verwond is door de verachting van de liefde, door de miskenning van de kracht ervan, die in dit afwijzend, of liever onverschillig gedrag tot uiting komt. Daarom keert hij zich tegen de steden Chorazin, Bethsaida en Kapernaum, want daar heeft Hij de meeste 'krachten ' (dynameis) gedaan. Wij plegen die krachten wonderen te noemen. Dat is op zich niet fout, maar wel als we daarmee mirakels bedoelen. Want daarmee houden wij Jezus handelen, zijn werken, zijn daden van ons af, want mirakels kunnen wij niet doen, daarvoor zijn wij niet in de wieg gelegd. Niet dat wij echt in die mirakels geloven, maar hoe miraculeuzer die daden schenen te zijn, des te gemakkelijker kunnen we zeggen: Dat kunnen wij niet en hoeven het ook niet. We zijn er daarmee van af. Heimelijk geloven we dat niemand het kan, maar alla het is een leuk verhaal. Maar zo eenvoudig kunnen we ons er niet van afmaken. Krachten zijn in zekeren zin 'gewone' daden van liefde, zeker niet in de eerste plaats miraculeuze wonderwerken. Van de liefde gaat namelijk een kracht uit, die soms aan het wonderbaarlijke grenst, maar in wezen juist niet miraculeus is. Integendeel, Jezus was zo dichtbij de zieke, Hij was zo bewogen met de zwakke en arme, Hij was zo een met vermoeide, verlamde mensen en ging zo hartelijk en innig met ze om, Hij sloot ze zozeer in zijn hart dat er dingen gebeurden, die je beter dan mirakels, maar ook dan wonderen, 'krachten der liefde' kunt noemen of ook 'tekenen' van de komende vervulling: de zegepraal der liefde. Wat Jezus had gehoopt was dat

die krachten het verlangen naar de vervulling en de hoop op de overwinning der liefde zouden wakker roepen. En juist dat is door dit geslacht, dit ras van mensenverachters genegeerd, onverschillig bejegend en ontkend, weggegooid en vertrapt. Ze hebben niets gezien, niets opgemerkt en hebben niets gehoord. Ze zijn doof en blind voor de krachten der liefde, afgestompt voor de tekenen van de zegepraal der liefde. Dat is wat Jezus zo dieps kwetst en beledigt en toornig maakt. Hij zegt dan ook: Als er in Tyrus en Sidon gebeurd was wat in Chorazin en Bethsaida is gebeurd, dan hadden ze zich diep verwonderd, waren anders geworden en hadden zich bekeerd, ze hadden in zak en as gezeten en berouw gehad. Maar in Chorazin en Bethsaida gebeurt er niets, komt er niets in beweging: ze merken niets en zien niets. Alles is verspild aan deze steden. En van Kapernaum geldt hetzelfde. Dat zal ter helle varen. Voor Sodom en Gomorra zal het nog draaglijker zijn op de dag van het oordeel. Zo verschrikkelijk zal de straf zijn voor de verachting der liefde.

Hier zijn we bij Jezus duidelijk gestuit op een grens van wat tolerabel is. Niet alles kan worden verdragen. Waar de uitingen van liefde, de daden van saamhorigheid, het handelen uit solidariteit onverschillig worden genegeerd, worden miskend en veracht, worden vertrapt en verloochend, daar past protest en woede. Daar past zelfs schelden. Wij vinden dat ongepast en niet netjes, zulke woedeuitbarstingen en scheldpartijen. Maar bij verachting van de liefde en haar uitingen en krachten past, volgens Jezus, zo'n woede, zo'n fel protest, zo'n (als u het zo noemen wil) scheldpartij. *Als er dan niet gevloekt wordt, wordt de Naam des Heren gelasterd.*

Misschien is juist dat ook aan de orde in onze individualistische maatschappij, waar ieder voor zichzelf leeft en zijn eigen geluk zoekt en waar we niet toekomen aan liefde en solidariteit, omdat de ander ook zijn eigen bonen maar moet doppen en zijn eigen geluk maar moet zoeken. En voor de zwakke, de oude en eenzame mens, die het niet meer ziet zitten, die in een depressie raakt en moe wordt en zijn geluk niet meer zoeken kan, hebben we geen andere oplossing dan een zachte dood via een zogenaamd heilzame prik. Die woede van Jezus gaat ook ons geslacht, gaat ook ons soort aan! Ook ons geslacht miskent de kracht van de liefde. Er volgt een dankgebed van Jezus op, dat we niet uit het tekstverband moeten losmaken, alsof er nu iets nieuws begint: 'Vader, Ik dank U (..) dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen hebt, maar aan

de kinderen geopenbaard. Zo hebt u dat gewild, zo heeft het U behaagd'. Dat is een diepgaande verandering, een wending in het leven van Jezus. Hij heeft gehoorzaamheid geleerd uit wat hij geleden heeft aan miskenning en verachting. Hij heeft ontdekt dat Gods wil met Hem een andere is, Hij heeft ontdekt dat het God anders behaagt. Hij wendt zich af van de steden en dorpen, die onverschillig en hooghartig zijn en niets willen zien. Hij trekt zich terug van de zogenaamd 'wijzen en verstandigen' (die oerdom zijn als het erop aankomt) en wendt zich tot de 'kinderen '. Wie zijn dat? Het antwoord staat ook in de tekst: het zijn de mensen die als kinderen zijn, zo ontvankelijk, zo verlangend naar liefde, zo 'heilsbegerig'. Het zijn de vermoeide en beladen mensen, de schare die de wet niet kent, de beroofden en geslagenen, de verpauperden en verachten, de mensen die met de nek warden aangezien, die geen echte joden zijn, maar eigenlijk goiem, de am ha-arets, het onnozele landvolk, het schooiende landlopersvolk. Daarheen wendt Hij zich.

Onder hen begeeft Hij zich. Dat zijn in het vervolg zijn mensen. Vanaf deze dag roept Jezus: Hoeren en tollenaars, kleinen en geringen, die als laatsten gelden, zullen vooropgaan en de eersten zijn. Hun zaak zal Hij straks in Jeruzalem vergeefs bepleiten. Hij zal er gerechtelijk om vermoord worden, maar daarmee deze solidariteit bezegelen. Jezus kiest voor de minsten en Hij denkt dat de genezing van gans Israël daar bij hen in de laagte moet beginnen. Verwacht Jezus van deze vermoeide en beladen schare bewondering en lof? Verwacht Hij dat ze Hem vieren zullen als een weldoener en wonderdoener? Verwacht Hij onder hen eindelijk waardering en succes? Neen, daar gaat het Hem niet om. Misschien verwacht hij van deze kinderen wel een aandachtiger ontvangst, een hartelijker welkom. Maar Hij verwacht geen bewondering, geen dankbaarheid, geen lof en waardering. Wat Hij verwacht en hoopt is dat de tekenen van het komende worden gezien en opgemerkt, maar vooral dat zij Hem zullen navolgen op zijn weg van liefde. Hij wil iets in gang zetten. Hij wil dat solidariteit, liefde, inzet voor elkaar veld winnen. Hij hoopt dat de mensen zullen verstaan dat hiervan 'kracht' uitgaat en dat dit tot wonderen leidt. Dat is wat Hem bezielt. Over het uitblijven daarvan was het ook dat Hij teleurgesteld en woedend geworden is. Daarom Heeft Hij ook zich bruut afgewend van de steden en toegekeerd naar het arme, berooide, vermoeide plattelandsvolk. Hij vervloekt de steden. Hij roept uit: Jullie gaan naar de verdommenis, erger nog dan Sodom. Maar Hij roept ook uit, tot de schare: Komt allen tot Mij

die vermoeid en beladen zijt en bij Mij zul je rust vinden. Zo is het evangelie de blijde, bevrijdende boodschap voor armen geworden.

Ik kom terug op de vraag naar onze tolerantie. Door de verdraagzaamheid die wij koesteren en prediken vinden wij Jezus' woede en schelden maar dubieus, een beetje een smet op zijn verder zo lieve en zachte levenswijze. Maar we zouden beter doen ons af te vragen, welke kritiek juist op onze tolerantie uit Jezus' toorn valt af te leiden. Is zij misschien ook als een verwerping van de grenzeloosheid van onze tolerantie te verstaan? Is zij niet een oordeel over de onverschrikkelijkheid van onze vormloze verdraagzaamheid? Ik herinner mij nog levendig hoe ik, toen ik zijn assistent was met Professor Smelik de afspraak maakte samen een artikel te schrijven over het schelden van Jezus (Adderengebroed! Zeg die vos! Enz.), dat o.i. ook tot zijn heilzame werk behoorde. 'Wie niet schelden kan', zeiden we toen, bijna vijftig jaar geleden, 'kan ook niet kwijtschelden'. Jezus heeft een verwijt aan onze tolerantie. Door de onverschilligheid die door onze verdraagzaamheid bemanteld wordt, zijn we doof en blind geworden voor de liefde en haar ongehoorde werking en miskennen we dat onze eerste solidariteit moet zijn met de kinderen, de vermoeiden en beladenen en de andere verachte, verkrachte en afgeschreven mensen. Onze tolerantie is in wezen een vorm van wat Bloch de ergste zonde der mensen achtte te zijn: de onverschilligheid, juist die onachtzaamheid die de steden als Kapernaum kernmerkte. Is tolerantie niet verworden tot een dekmantel van egocentrisch gedrag: ik wil doen wat ik wil en ben door niets gebonden, ik beschik geheel over mijzelf en dat gun ik jou ook; als je mij met rust laat, laat ik jou met rust. Ik streef naar geld en goed, ik streef naar geluk en materiele welvaart. En dat mag jij ook, mits je het mij gunt. Dat volkomen op zichzelf gericht zijn betekent dat we langs elkaar heen leven en de ander ons onverschillig is geworden. Hij mag er zijn, als hij mij niet in de weg komt. Doet hij dat niet, dan zal ik ook hem niet in de weg treden. Dat is alles. De liefde tot de ander is verschrompeld tot een uitwijken voor elkaar. 'Ieder voor zich en God voor ons allen', is ons parool. Dit soort verdraagzaamheid merkt ook de liefde en haar kracht niet op, want zij heeft er eenvoudig geen oog voor en in haar hart veracht zij haar.

Onze tolerante cultuur is geheel gefixeerd door de zogenaamde zelfbeschikking, die ons op onze individualiteit terugwerpt. In grote eenzaamheid zijn we op onszelf en op ons materieel geluk gericht

geraakt. En dat is precies wat het Vrijemarktsysteem van ons vraagt. We zijn gereduceerd tot een individuele 'productiekracht' en een individuele 'koopkracht'. Als je aan de productie je aandeel levert, mag je je als koopkracht vrijelijk (overigens wel naar draagkracht) uitleven. Maar als je het eerste niet doet (om welke reden dan ook) en je bent werkeloos, je valt in de WW, de WAO of de Bijstand, dan ben je tweederangs, hoort er niet helemaal bij en mag op een houtje bijten. En de anderen, die het beter getroffen hebben, zijn nauwelijks of niet meer solidair met je, want tenslotte moet ieder zijn eigen geluk zoeken en vestigen. Wat Jezus ons met zijn keuze voor de schare voorhoudt is, dat iets boven de tolerantie uitgaat en dat is: de solidariteit met de geringen en armen. Zij mogen door onze onverschillige vorm van verdraagzaamheid en fixatie op zelfbeschikking niet verloochend worden. Zij gaan voor! Zij komen eerst!

Ik maakte eerder een bittere opmerking, toen ik zei "voor de oude en eenzame mens, die zijn geluk niet meer zoeken kan, hebben we alleen nog maar een heilzame prik". Dat is een uitval! Daaruit mag u niet concluderen dat ik tegen euthanasie en een regeling ervan zou zijn. Ik ben overtuigd dat die nodig is, nu de medische wetenschap ons als het ware over de dood heen in leven kan houden. Die macht maakt ons ook verantwoordelijk voor een waardige dood. Maar de wijze waarop we bij het laatste besluit tot wetgeving aan de zaak vorm hebben gegeven roept vele vragen op. We zeggen: we moeten elkaar vrijlaten over het eigen leven te beschikken, ook zelfs als het lijden niet uitzichtloos is, maar wel vermoeidheid en eenzaamheid is ingetreden. De vraag is dan: laten we elkaar echt vrij of laten we elkaar los. Zijn er geen mogelijkheden aan die desolaatheid en die eenzaamheid? Is onze zorg (met name onze palliatieve zorg) niet ontzettend gebrekkig? Zijn we niet verleerd om lief te hebben? Mogen we de mens zo terugwerpen op zijn zogenaamde zelfbeschikking, die een mens in die toestand helemaal niet kan waarmaken? Kan die zogenaamde zelfbeschikking niet ontaarden in heel iets anders: de druk, de pressie van de omringende familieleden, die het niet meer aankunnen. Wat is immers zelfbeschikking? Het zelf wordt vermalen tussen de maatschappelijke druk en de drift om te leven of te sterven. Het zelf is geen zelfstandig ding. Het is gelieerd aan de mensen rondom, de familieleden en vrienden, en ook verbonden met de maatschappij en haar ideologie en modieuze denkbeelden en denkdressaten. Ik denk dat deze wet het gesprek verhindert, dat we het over deze zaak hebben moeten. Het vervangt dit noodzakelijke

gesprek door oordelende instanties en rechtvaardigende procedures. Als je een wet te vroeg maakt en over minderheden heen loop, die nog bezwaren hebben, doe je de zaak geen goed. De SP stemde tegen, want, zeiden ze, dit is een wet voor rijken en gegoeden, een grachtengordelwet. Dat zou wel eens waar kunnen zijn. Dat heeft ook te maken met de kritiek die van Jezus boosheid uitgaat: Is er nog die liefde tot en die solidariteit met de schare van mensen, die over zichzelf nooit beschikt hebben, omdat ze te vermoeid en beladen zijn, tweederangs zijn, met de nek aangekeken en nooit iemand gevonden hebben die 'innerlijk met hen bewogen' was.

Verdraagzaamheid, het woord zegt het al, is iets dat je met een zekere moeite en pijn op jezelf moet winnen: je moet moeizaam leren de ander en wat hij doet en laat te verdragen, ook als hij zo anders is dat je hem niet begrijpt. Het is een hoog goed, want zonder zo'n tolerantie kan een maatschappij niet functioneren. Maar de tolerantie moet gedragen worden door liefde en solidariteit: Het is steeds weer broodnodig voor elkaar, voor de zwakke, arme en afgeschreven mens op te komen. Dat moet zelfs altijd weer de doorslag geven. Dit betekent dat een mens zich heeft af te keren van hen die de liefde miskennen en verloochenen. Tegen wie de liefde verloochenen moet een duidelijk 'neen' klinken. En dat mag, dat moet met hartstocht worden geuit. De tolerantie eindigt waar wij de ander niet vrij- maar loslaten, waar wij hem in de steek laten. Is tolerantie onder ons niet veelszins verworden tot een verfijnde vorm van zo'n wederzijdse verloochening? Laten we elkaar niet juist door verdraagzaamheid in de steek? Zijn we niet even onverschillig en onachtzaam geworden als de steden, die Jezus heeft vervloekt. Die vraag is het die ons vanmorgen indringend wordt gesteld.

25 maart 2001

Gelezen werd: Psalm 23, Romeinen 7,3-27,Lucas 5, 11-32

Gebed voor de prediking

Heer onze God,
wij belijden
dat wij mensen zij n
die verstrikt zijn
in het boze dat om ons
en in ons woedt.
Geef ons dat wij
in de schuld
eendrachtig zijn
en ons niet beter wanen
dan een ander.
Laat ons leven
uit uw goedgunstigheid.
Geef ons uw Geest
opdat die ons beziele
en ons de oren opent
voor uw belofte
en ons hart opwekt
om vruchten te geven,
de Messias waardig.
Laat uw evangelie deze morgen
zo verkondigd worden dat
het ons raakt,verwondt en heelt
en ons uw wegen leert.
Maak uw dienaar daartoe bekwaam
en uw gemeente daarvoor geopend.
Amen.

1. De titel, de verloren zoon, die aan deze gelijkenis wordt gegeven, is eigenlijk niet goed, want hij slaat alleen op de eerste helft van deze parabel. Het gaat in dit verhaal over het gedrag en de verhouding van twee zonen tegenover hun vader. Zij keuren elkaar geen blik waardig en wisselen geen woord met elkaar De jongste, de verloren zoon, die zijn erfdeel verkwist, spreekt tot de Vader, beide keren, geen woord over zijn broer, terwijl de oudste, thuisgebleven, gehoorzame en zuinige broer hem tegen zijn vader aanduidt als 'die zoon van u' en hem grote verwijten maakt, maar zeggen tot hem doet hij niets. Er is iets grondig mis tussen deze beide zonen, zij leven geheel langs elkaar heen. Maar 'een zeker mens' (anthroop6s tis) is wel hun vader.

Het is duidelijk waarom Jezus deze gelijkenis heeft uitgesproken. Hij wil aan de Farizeeën uitleggen waarom Hij met tollenaars en zondaars omgaat, met hen eet en met hen feestviert. Het thema van het vijftiende hoofdstuk van Lucas is: het verlorene dat gevonden wordt en grote blijdschap die dit vinden teweeg brengt. Jezus ziet zijn ontmoetingen met de mensen van de onderkant, die niet gezien zijn, maar veracht, als zulke uitingen van vreugde over het terugvinden van verloren mensen. Dat Hij dan de rug moet toekeren naar de mensen van de bovenlaag, die religieus in orde zijn, zich aan de wet houden en zich elite voelen, is onvermijdelijk. Ze maken Hem over zijn gedrag de grootste verwijten. Ze zouden van Jezus verwachten dat Hij zich identificeert met hen, want zij immers zijn de aangepasten en ook de vromen. En dan hoeft Hij zeker de onderkant niet geheel te negeren, maar wel hen benaderen vanuit die positie: vanuit de hoogte van het gelijk, van het rechte eind, neerbuigend en vriendelijk. Jezus mag zich niet encanailleren. Maar dat doet Jezus juist wel: Hij eet en drinkt, viert feest en houdt maaltijd, gaat om en voelt zich thuis bij de zondaar, de verachte en verlaten mensen, die zich aan de wet niet houden en daarom outcast zijn. Die opmerkelijk ongewone en in de ogen van de bovenlaag verwerpelijke houding wil Jezus met deze gelijkenis niet alleen uitleggen maar ook verdedigen.

Laten we trachten een paar facetten van deze gelijkenis te vatten. De verloren zoon is inderdaad verloren geraakt, weggeraakt, uit het zicht verdwenen en verloederd. Daar worden geen doekjes om gewonden. Hij is vervreemd geraakt van zijn vader, heeft zijn deel van het vaderlijke goed opgeëist, te gelde gemaakt en verkwist en verkwanseld. Jezus ontkent dus niet dat er iets mis is met de verloren

mensen met wie Hij omgaat. Daar ligt het verschil van mening met de Farizeeën niet. Maar gaat Hij daarom akkoord met het oordeel, de veroordeling en de minachting van de bovenlaag? Nee, dat niet, dat zeker niet. Jezus constateert alleen, Hij merkt op, maar Hij oordeelt niet. Waarom niet? Omdat Hij weet dat wie oordeelt, zelf ook wordt geoordeeld en dat hij met de maat zal worden gemeten waarmee hij meet. Hij heeft het zelf zo in de Bergrede gezegd. In de gelijkenis wordt wat er gebeurt met de jongste zoon eenvoudig zonder omwegen en beoordelingen, zonder een vinger te heffen, verteld. Om zo te zeggen droogweg. Hij heeft het erfdeel erdoor gebracht en verkwist in een overdadig leven.

Maar daar kwam spoedig een einde aan, door een hongersnood en toen kwam hij in de goot terecht. Hij drong zich aan iemand op en mocht per Gods gratie de onreine varkens houden. Dat is de toestand waarin de mensen zijn met wie Jezus omgaat. Het past volgens Jezus niet om op deze mensen neer te zien en hen te verachten. Het past niet te zeggen: het lot dat je treft is allemaal jullie eigen schuld en je zult het moeten dragen. Er is het nodige gebeurd, dat wel, maar de uiteindelijke oorzaak van alle ellende van de verloren zoon is: een zware hongersnood die over het land kwam. En dat overkwam hem, dat had hij niet zichzelf te wijten. Zijn verloedering is een mengsel van lot en schuld. En zo is het met die zondaars en tollenaars ook.

Vervolgens vertelt Jezus hoe hij tot inkeer komt. Geheel volgens de joodse gedachte, dat iemand die als het zover met hem gekomen is dat hij de peulen van de Baobab (Johannesbroodboom) eet, hij zal omkeren. Letterlijk staat er: hij kwam tot zichzelf, hij werd nuchter en realiseerde zich wat er aan de hand was. En dat is ook de beste uitdrukking, omdat omkeer en inkeer misschien iets te veel zeggen. Hij zegt en dat is zijn eigenlijke motivatie: De dagloners van mijn vader hebben het beter dan ik, zij hebben brood in overvloed en ik kom hier om van de honger! Met deze nuchtere motivatie vergeleken klinken zijn verdere woorden: Ik zal opstaan en tot mijn vader gaan en zeggen: ik heb gezondigd tegen de hemel en voor u, wel wat bedacht, wat ingestudeerd. Zonder excuus, begrijpt hij, kan hij niet aankomen, en hij leert de woorden die hij zeggen zal uit het hoofd en repeteert ze bij zichzelf. Hij wil - en dat zegt hij ten slotte ook - graag een van de dagloners worden, want die hebben het vanuit zijn ellendige omstandigheden gezien goed. Daar zou hij tevreden mee zijn.

Alzo gezegd, alzo gedaan. Hij maakt zich op en gaat terug naar zijn vader, onderweg steeds herhalend wat hij gaat zeggen. Dan is er een zeer ontroerend moment in de gelijkenis, waarover we niet moeten heen lezen. Jezus zegt het zo: toen hij nog ver weg was, een stipje om zo te zeggen aan de horizon, zag zijn vader hem reeds. De vader staat op wacht, hij kijkt uit elke dag weer om te zien of hij er al aan komt. Het is bepaald geen toeval dat hij hem van verre ziet. Dat veronderstelt een voortdurend uitkijken, een steeds weer de weg afstaren of hij eindelijk, eindelijk komt. En als het dan eindelijk zo ver is, daar komt hij, dan schiet het hart van de vader vol, hij wordt met innerlijke ontferming bewogen, hij wordt tot in zijn ingewanden geraakt. En hij rent hem in een sukkeldraf, niet passend bij zijn waardigheid, tegemoet, valt hem om de hals en kust hem. Dan zegt de zoon inderdaad, maar nu aan de borst van de zich ontfermende vader, groeit het tot verscheurend echt berouw: Vader, ik heb gezondigd tegen de hemel en voor u en ik ben niet meer waard uw zoon te heten. Maar de vader negeert die woorden en richt meteen een feest aan. Berouw is geen voorwaarde voor de vergeving. We zien hier ook hoe abundant de vergeving is, die zomaar wordt geschonken. Zij gaat vooraf aan alles. Eerst is er: het tegemoet rennen en de omhelzing en de kus. Dan pas is er berouw, geformuleerd in de voorgenomen woorden, maar eigenlijk wordt het genegeerd: Het is wel goed, jongen, je bent er weer. Je leeft nog.

De jongen krijgt een ring aan zijn vinger, dat wil zeggen: hij mag weer zoon zijn. Hij krijgt schoenen aan zijn voeten: hij is geen dagloner, die barrevoets loopt. Het feest wordt aangericht, het gemeste kalf geslacht, er wordt muziek gemaakt, gedanst en gezongen. En dan komt de oudste zoon van het land en die hoort de muziek, de vreugdekreten, de dans. Hij vraagt een van de knechten: Wat is dat voor lawaai, wat is dat voor feestgedruis, wat is er te doen? En die antwoordt: Uw broer is terug en uw vader heeft het gemeste kalf laten slachten, want hij heeft hem gezond en wel teruggekregen.
Dat maakt de oudste zoon woedend, nijdig, jaloers,boosaardig. Hij wil niet meedoen, hij wil niet binnengaan, hij distantieert zich van al dat gedoe. Daarmee tekent Jezus de houding van zijn aanvallers, de bovenlaag, die altijd thuis is gebleven en zich verheugt in de weelde van het huis. En die van boven af oordelen en zeggen: Wat eet jij met zondaars, waarom ga je om met het landvolk, dat de wet niet kent. Je bent een vraat en een wijnzuiper, meer niet. Wij doen niet mee!

Maar het adembenemende is dat Jezus het hier niet bij laat. Hij gaat verder en laat zich een gesprek ontwikkelen tussen de vader en deze zoon. En gesprek met een open einde. Het is waard om dat heel precies te beluisteren en te verstaan. De zoon weigert de feestzaal te betreden. Hij is nijdig. Zijn vader komt naar buiten en begint bij hem aan te dringen: Kom toch binnen, jongen! Maar hij blijft woedend en zegt: 'Ik ben al zoveel jaren in uw dienst, altijd gedaan wat u zei en u hebt me nog geen geitenbokje gegeven om feest te vieren met mijn vrienden. Maar nu die zoon van u is gekomen, die uw bezit er heeft doorgejaagd met hoeren, hebt u het gemeste kalf geslacht.' Waarop de vader antwoordt en zegt: 'Kind, je bent altijd bij me geweest en al het mijne is het uwe. We moeten feestvieren en vrolijk zijn, want je broer was dood en leeft weer, hij was verloren en is gevonden.' Daarmee eindigt het verhaal van Jezus. Het einde is open, onbeslist. Ze hebben elkaar niet kunnen overtuigen de vader en de zoon.

Laten we nu niet te snel zeggen dat de vader gelijk heeft. Dat ligt al te zeer voor de hand. Het is misschien ook niet onjuist op de keper beschouwd. Maar als je het te gauw zegt, luister je naar het volgende niet goed meer. De positie van de vader is namelijk even begrijpelijk als ook, naar wij denken, zwak. Begrijpelijk, want hij is intens blij dat de verloren, dood gewaande zoon blijkt te leven en weer thuis is, maar zwak voor zover hij hem alles vergeven heeft, hem weer de status van zoon heeft gegeven (misschien ook wel daarmee van erfgenaam!) zonder te bedenken dat hij er alles al doorgebracht heeft en dat dit ten koste van de oudste gaat. Eigenlijk een beetje een zwak, misschien zelfs een sentimenteel moment. En het is niet onwaar, wat de oudste zegt: Nog geen geitenbokje geeft hij gehad, laat staan een gemest kalf. We kunnen de oudste zoon jaloers en rancuneus vinden (misschien is dat ook wel een beetje zo), maar hij heeft toch gelijk hierin, dat de vader niet zomaar vergeven kan alsof er niets gebeurd is. Dat er ook nog zoiets is als rechtvaardigheid. En met het recht neemt de vader in zijn ogen een loopje, vindt hij. Hij wordt er de dupe van.

Wat opvalt in het verhaal zijn twee dingen en die moeten verbonden worden: Berouw is geen voorwaarde voor vergeving. Het is de enige wijze om vergeving te ontvangen, maar geen conditie vooraf. Vergeving is abundant, zomaar, gratis data. Het komt eenvoudig uit het ontroerde, zich ontfermende, zich verheugende hart. God is de menslievende God en Hij vergeeft om niet. Maar de vraag -

en dat is het tweede - moet gesteld worden: Hoe zit het dan met de rechtvaardigheid? Houdt zulk een overvloedige, aan berouw voorafgaande, zomaar gegeven vergeving wel rekening met het recht? Wordt het recht zo niet met voeten getreden?

De president van Joegoslavië, Kostuni¢a, stelt voor om Milosevi¢ niet voor de rechtbank in Joegoslavië of het tribunaal in Den Haag te brengen. Hij wil hem, zo verklaarde hij, voor een te stichten Waarheids - en Verzoeningscommissie brengen. Hij denkt daarbij aan het voorbeeld dat Zuid Afrika op dit punt heeft gegeven. Wat denken we dan? Denken we dan zoals de vader of zoals de oudste zoon? Ik denk dat wij het in ons hart meer met de oudste zoon dan met de vader eens zijn. Er moet toch recht worden gedaan. Hij mag zijn gerechte straf niet ontlopen. Andere oorlogsmisdadigers en misdadiger s tegen de menselijkheid moeten toch gewaarschuwd zijn. Pinochet mag ook niet vrijuit gaan. We staan dan toch eerder op het standpunt van de zoon dan van de vader. En we vinden Kostuni¢a op dit punt slap en zijn het meer eens met zijn premier, Zoran Djindji¢, die wel voor een berechting schijnt te zijn, zij het in Joegoslavië. En het volk gaat het meer en meer eisen.

De vraag is of ons gevoelen helemaal terecht is. Toen Mandela en Tutu de Waarheids- en Verzoeningscommissie hebben ingesteld, hebben ze niet een algemene amnestie afgekondigd. Ze hebben gezegd: Wie niet verschijnt voor de commissie, zal voor de rechter komen. Maar wie wel verschijnt en zijn verhaal eerlijk doet, zegt wat hij heeft misdreven, die zal zich kunnen verzoenen met zijn slachtoffers en hij zal vergeving ontvangen. Is dat niet de enige oplossing, als het onrecht zoveel lange jaren heeft geduurd, als het de hele maatschappij heeft doortrokken, als het ook in de wet is vastgelegd geweest? Moeten beide partijen, die alle twee, zij het de machtige meer dan de onmachtige, bloed aan de handen hebben niet samen verder op de democratische weg, hebben ze elkaar niet nodig?

Desmond Tutu is de eerste keer dat hij in Israel was en van de stichting van de commissie vertelde, uitgemaakt voor fascist, omdat hij zich tegen de wijze waarop het in Neurenberg en Tokio was toegegaan heeft verzet. Het is begrijpelijk, want wij in Europa zijn met elkaar helemaal de weg van de vergelding opgegaan. Maar was dat goed? Staat dat niet onder de verdenking van een wraakneming door de overwinnaar?

Er is geen twijfel aan: het recht moet gehandhaafd worden, anders vallen we terug in eigen richting en persoonlijke wraakacties, in vendetta. Dat de overheid die taak heeft overgenomen en de rechten en plichten van opspoorders, officieren, rechters en beklaagden nauwkeurig heeft omschreven is goed. Maar dat wil nog niet zeggen dat ons recht Gods recht is. Het is daar op zijn hoogst een zwakke afspiegeling van. Meer dan zo'n zwak afschijnsel is het recht nooit. Het recht zal altijd weer moeten uitgedaagd worden en ook doorbroken door de liefde en door de vergeving, anders verkeert het in onrecht. Wij erkennen dat ook: er is altijd gratie mogelijk. Gods recht, zoals het Hem voor ogen zweeft en zoals het zijn zal in de toekomst, wil Hij oprichten als Menslievende: Hij is de vergevende God, ook als rechter. Daarom moeten we die twee, recht en liefde, met elkaar trachten te verzoenen. Dat lukt nooit helemaal, maar het moet steeds weer worden geprobeerd. In onze gebroken wereld zullen we niet meer kunnen dan ze tegen elkaar afwegen en soms het accent op het ene dan weer op het andere leggen. In zoverre is de Zuid Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie een voorbeeld van evangelisch denken, een poging om een goede afweging te maken. Bedenk daarbij echter wel: vergeving kan alleen ontvangen worden en effectief worden, indien berouw volgt. Wie dat niet toont, blijft in de eenzaamheid van de schuld zitten. De vader zegt in de gelijkenis iets dat zijn rechtsgevoel weergeeft, hij zegt tot de oudste: Al het mijne is het jouwe.

Wie van ons kan zonder vergeving leven? Dat ontbreekt aan de oudste: de solidariteit in de schuld. Hij distantieert zich, omdat hij zich beter voelt dan zijn broeder. Daar lijkt hij gelijk in te hebben.
Maar als je in je hart kijkt en de roerselen van je begeerte beseft, dan weet je hoe menigmaal je hebt gedacht: Die jongste heeft misschien ook wel het beste deel gekozen. Dat merk je ook aan de oudste. Hij wijst op zijn gehoorzaamheid. Dat heeft hem, zo blijkt, toch moeite gekost. Het is niet zo gek, wat André Gide heeft gezegd: Nadat dit alles gebeurd was, maakte de oudste zich op, uit woede, uit nijd, en ging er vandoor met zijn deel! En zo werd hij als de jongste.

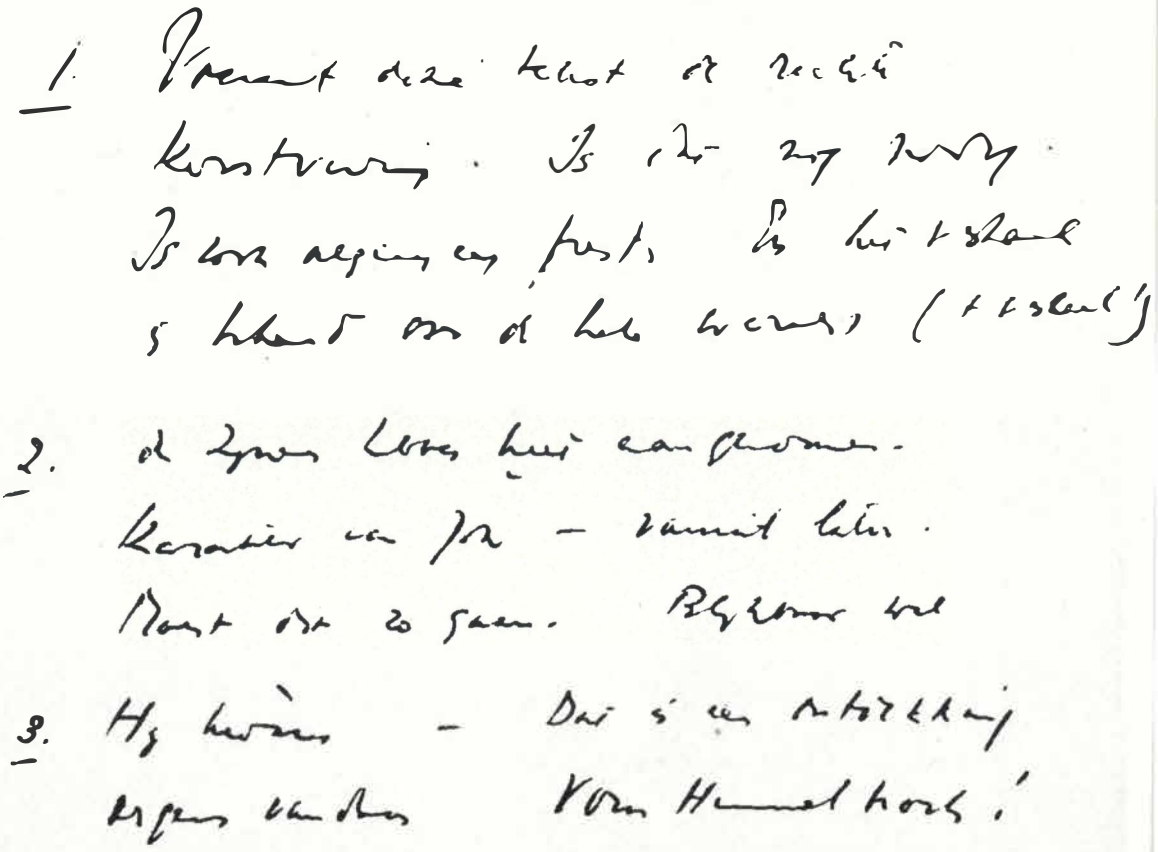

Op 9 november 2001 overleed Prof. dr.G.H. ter Schegget, emeritus-hoogleraar christelijke ethiek namens de Nederlands Hervormde Kerk aan de Rijksuniversiteit te Leiden.
Op 16 april 2015 wordt in het Historisch Documentatie Centrum van de Vrije Universiteit zijn archief gepresenteerd, dat door Greetje Witte-Rang is geordend en gedocumenteerd.
In het archief bevindt zich naast heel veel materiaal dat samenhangt met de vele publicaties die Bert ter Schegget in zijn leven heeft geschreven, een grote hoeveelheid preken en toespraken van zijn hand. Tien niet eerder gepubliceerde preken uit de laatste zes jaar van zijn leven worden u in deze bundel aangeboden.

Wij hopen dat die opnieuw de herinnering oproepen aan Bert ter Schegget als bevlogen spreker en zorgvuldige uitlegger van de Schrift.

theologische uitgeverij *Narratio* 978 90 5263 838 6